

ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕДИ ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ У ОФАНЗИВИ

ВАЉЕВСКИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД

После Беле Цркве борци Рађевске партизанске чете врше нападе на Пецку и Ваљевску Каменицу

Борбу у западној Србији отпочели су борци Ваљевског партизанског одреда. Чета рађевских партизана већ је уживала славу прве победе над непријатељем и народну љубав. Народ је по селима и градовима врло брзо дознао за оружану акцију устаника у Белој Цркви. Припреме и речи почеле су да постају дела.

У овим првим данима борбе у западној Србији, партизани су у народу називани разним именима: комите, шумски, комунци, комунисти. Реч партизан била је у народу нова. Она је доношена у села и градове западне Србије с победама. Народ је осећао да се још једном почињало из ропства, из почетка, али све што се давало, од ослободилачког и револуционарног заноса до живота, било је за једну нову слободу. Тако је бивало често у прошлости, али име партизан код народа означавало је нови смисао борбе, и наде да ће са окупатором нестати домаћих смутљиваца и разбојника који су живели по општинама, пореским уравама, банкама, жандармеријским станицама, дућанима и механама.

У једном новом покрету, који је праћен са узбуђењем, било је, поред храбрости, и страховања од цене која ће се платити за напад на охолог и страшно наоружаног окупатора. Али, у западној Србији је отпочело, узаврело је у народу, из рушевина једне земље кренули су нови ратници у јуриш на широк и снажан фронт непријатеља.

Тако су народне масе осећале.

Борци Рађевске партизанске чете наставили су војнички и политички рад у свом логору, повећано је бројно стање чете и редовно су одржаване вежбе ратне обуке. Када су напустили логор, на путу ка Пецкој, у шуми испод Прослопа, 19. јула, одржали су партијску конференцију комунисти чете. На конференцији је створена партијска организација. За секретара организације изабран је учитељ Чедомир Милосављевић. На иницијативу ко-

муниста, чета је потом одлучила да још истог дана по подне нападне варошицу Пецку и у њој ликвидира квислиншке власти.

Већ у 15 часова 19. јула 35 партизана, колико их је тада било у Рађевској партизанској чети, подељених у три колоне, упали су са разних страна у Пецку. Командир жандармеријске станице одбио је писмени захтев комесара чете и вршиоца дужности командира Жикице Јовановића да се преда. На то је Жикица Јовановић револверским пуцњем дао уговорени знак партизанима за почетак напада. Са разних страна варошице одједанпут је и изненада запуцало. Командир жандармеријске станице, уз помоћ жандарма, давао је отвор све док није био тешко рањен. Остали жандарми, после тога, одлучили су да се предаду. Они су разоружани. Партизани су у станици запленили 10 пушака и доста муниције. У општини и пошти није било никаквог отпора. У општини су покупљени сви војни и други важнији спискови, а у пошти искидане телефонске линије и демолирана телефонска централа. Старешина среске испоставе Лазар Богићевић ухваћен је. Приликом претреса испоставе пронађени су спискови које је Богићевић спремао за своје квислиншке старешине и Немце. У њих су била уписана имена комуниста, илегалаца и свих које је по полицијском схватању требало прогањати и хапсити.

После обављене акције, партизани су прошли кроз варошицу и упутили се Драгодолу. Њима су се придружили Срећко Илић, кафеџија, и Влајко Ненадовић, опанчарски радник, обојица из Пецке.

Партизани су успут пустили разоружане жандарме и наредили им да више не служе окупатору. Они су то обећали. Тешко рањеног наредника партизани су повели са собом да би му лекар чете указао помоћ, а потом су га аутобусом упутили у ваљевску болницу. Због издајничког рада, шеф испоставе Богићевић осуђен је на смрт и стрељан.

Сутрадан је једна десетина Немаца у Пецкој вршила увиђај. На брзину су прикупили податке о нападу и журно се вратили у Крупањ. За то време варошица је била пуста. Бојећи се одмазде, сви грађани били су избегли у околна села, па и председњак општине, који је после морао да одлази у Љубовију и Ужице на саслушање поводом партизанског напада на Пецку. Он је после тога одбио да и даље буде председник, иако су то Немци од њега захтевали. Партизани су му били поручили да више не ради у општини. Пецка је остала без председника општине. Ни кметови ни одборници нису хтели да се приме дужности председника.

Из Драгодолa чета се упутила у Осладић. У то време у јединицама Ваљевског партизанског одреда налазило се шест лекара (др Милош Пантић, др Ђура Мештеровић, др Херберт Краус, др Јулка Пантић-Мештеровић, др Миодраг Јовановић и др Димитрије Питовић, лекар здравствене задруге у Горњој Топлици), па су чланови Главног штаба Србије Филип Кљајић и Родољуб Чолаковић који су се тада већ налазили на терену Ваљевског партизанског одреда, одлучили да др Мештеровић и др Краус оду у суседне одреде који нису имали лекара. Тако је др Краус већ у току овога покрета Рађевске чете напустио Ваљевски одред.

У Осладићу чету је посетио командант одреда Здравко Јовановић и саопштио да је одлуком штаба одреда за командира Рађевске партизанске чете постављен Милош — Миша Дудић, потпоручник старе југословенске војске, син Драгојла Дудића, кандидат за члана Партије. Командант Јовановић том приликом упознао је борце са новим командиром. У току дана чети се прикључила и група од шест нових бораца који су стигли из Ваљева.

Штаб чете са командантом одреда Јовановићем ту је израдио план о нападу на Ваљевску Каменицу, седиште подгорског среза. То је истовремено и први напад на једно среско место у Србији. Борци су ушли у Ваљевску Каменицу у току ноћи између 20. и 21. јула. Пресецањем телефонских линија прекинули су сваку везу места са околином.

И овде је жандармима упућен писмени позив за предају. Они су тај позив одбили, и отпочела је борба у којој су два жандарма рањена. Међу њима био је и командир станице. Остали су се потом предали. У станици је заплењено више пушака и сандука муниције, као и извесна количина бомби и друге војничке спреме. Рањени жандарми упућени су месном лекару, а остали су поведени ради саслушања, и потом пуштени. И они су обећали да више неће служити окупатору.

У току напада на зграду среског начелства, где није било никаквог отпора, у одељењу пореске управе заплењена је сума од 300.000 динара, што је за партизане у то време била баснословна количина новца.

Нападом на Ваљевску Каменицу руководио је нови командир Милош Дудић.

У току 21. јула чета је стигла на планину Влашић, на територију села Ваљевско Црниљево. Док су били на одмору, партизани су одржали свој други партијски састанак, па је руководство чете одлучило да се заплењени новац упути штабу одреда. У то време два непријатељска камиона, са око 50 наоружаних Немаца, наишла су путем. Немци су пуцали у шуму. Том приликом ранили су становнике једног насеља и убили једно дете од пет година. Немци су продужили пут, а чета је из Ваљевског Црниљева отишла на рожањске висове, на место звано Милетина коса, где је образован нови логор.

Штаб Ваљевског одреда упутио је новац добијен од рађевских партизана Главном штабу Србије ради набавке потребних ствари за одред, а и да би се новац што пре утрошио због могућности да се утврде бројеви и серије заплењених новчаница.

Као свој одговор на оружане нападе партизана у овим крајевима, окупаторске власти врло брзо су појачале своје гарнизоне и жандармеријске станице. Тако је у Пецку и Ваљевску Каменицу упућено неколико водова жандарма, па их је у овим местима било око 50. Број жандарма и у свима осталим сеоским станицама знатно је повећан. Немци су одредили своје јединице да стационирају на територији Рађевине и Азбуковице, припремљене за лаке оперативне покрете. Немачки гарнизон у Крупњу, који је имао око 40 немачких војника, повећан је на 250. У рудник Столице и у село Белу Цркву смештени су водови Немаца од по око

40 војника. Немци су обраћали нарочиту пажњу на безбедност рудника антимона Столице код Крупња, с обзиром на важност руде за ратну индустрију. Антимон, значајан за израду авиона, Немци су у читавој окупираној Европи, осим у Столицама, експлоатисали још само у једном руднику.

Полагање заклетве у логору на Милетиној коси и долазак чланова Главног штаба Кљајића и Чолаковића код рађевских партизана

У логору на Милетиној коси Рађевска партизанска чета подељена је на четири десетине, у којима је БЧЛО по око 15 бораца. Десетари су били Никола Божовић, новинар, родом из ЈБубовије, Татомир Солдатовић, земљорадник из Бастава, Богдан Антонић, из Бастава, и Димитрије Кољковић, ученик средње техничке школе из Ваљева. Поред војних вежби и политичких предавања, у логору су слушане радио-емисије. Уведен је као војнички поздрав дизање стиснуте песнице у висини десне слепочнице. Организовано је снабдевање. Доласком др Јулке Пантић-Мештеровић организовано је и кување хране за борце. Кувар је постао нови партизан Срећко Илић, кафеџија из Пецке. Патроле су обилазиле околину, прикупљале оружје и муницију, обавештавале народ о догађајима и дизале његов борбени дух.

У то време, десетине су обилазиле суседна села и уништавале општинске архиве. Председницима општина и деловођама, који су се на тим положајима налазили још од пре рата, наређивано је да даље не врше дужности по општинама и да не служе туђину. Скоро све општине, у којима су спаљене архиве, престале су да раде. Партизани су увек давали објашњење због чега врше ове нападе на општине и спаљују архиву, истичући циљеве народноослободилачке борбе и позивајући народ да приступа борби и да је помаже.

Архиве су већ спаљене у местима Пецка, Грачаница, Постење у срезу азбуковачком; Ставе и Белотићи у срезу рађевском; Остружња и Лопатња у срезу подгорском.

Последњих дана месеца јула у логор су дошли Филип Кљајић — Фића и Родољуб Чолаковић, чланови Главног штаба Србије. Са њима је стигао командант одреда Здравко Јовановић. Они су већ неколико дана били на територији Ваљевског партизанског одреда.

Прво су посетили Колубарску чету у Робају, где су одржали састанак са инструктором Покрајинског комитета Милошем Микићем и члановима Окружног комитета, као и са штабом одреда и штабом Колубарске чете.

Са руководством Рађевске чете прегледали су дотадашњи рад. После неколико дана боравка код Рађевске чете, вероватно већ 5. августа, издато је наређење да се сви борци построје. Под оружјем, у свечаном строју, чета се спремила да положи заклетву.

Један од учесника, партизан Димитрије Кољковић, причао је о овом узбудљивом доживљају:

— Био је свечан тренутак. Ми смо се постројили по десетинама. Миша Дудић прегледао нам је оружје, а потом извршио погледом чете. Стајали смо као стене, непомицни и узбуђени. Владала је свечана тишина. У том су пред строј изишли другови Чолаковић и Кљајић са командантом одреда Здравком Јовановићем. Командант Здравко представио је другове као делегате Главног штаба Србије који су дошли да нас посете. Потом нам је рекао да смо израсли у велику војничку јединицу. Пошто знамо зашто се боримо, рекао нам је да треба да положимо заклетву. Сви смо понављали речи које је изговарао командант Здравко. Кад смо се заклињали да у борби против фашистичких окупатора и њихових слугу нећемо жалити своје снаге и свој живот, чинило ми се да нема непријатеља кога ми не можемо победити . . .

Пошто су партизани положили заклетву, говорио је Филип Кљајић о развоју покрета у земљи, о источном фронту, о борцима у Србији и даљим акцијама. Родољуб Чолаковић излагао је општу политичку ситуацију у свету, па је говорио о дисциплини која треба да влада у партизанским редовима.

Свој утисак о борцима у логору на Милетиној Коси Чолаковић је у свом текстовима из западне Србије 1941. године записао: „ . . . Осјећао сам се поносним што сам друг таквим људима. То су најбоља дјеца Србије која су кренула голорука, боса и гола, да спасавају част своје земље, да сачувају оно што је Србију кроз вијекове одржало: дух отпора и слободарства. Њих чека још неизвјесна судбина, али ће она издржати све, јер у себи носе самопоузданве, свијест и понос читавог једног народа који је одолио многим историјским бурама које су прохујале над овим вјетрометним парчетом земље . . . ”

На свечаном партијском састанку одржаном после полагања заклетве, коме су присуствовали сви чланови и кандидати Партије и чланови СКОЈ-а, анализиран је рад партијске организације, политички рад у народу и дотадашње акције. Потом је одлучено да се пређе у акције већег обима и појача политички утицај на народне масе.

Чланови Главног штаба Србије Чолаковић и Кљајић потом су одржали састанак са руководством чете на коме су израдили планове будућих операција.

Онда су отпутовали. Вратили су се у логор Колубарске чете. Рађевци су продужили рад на својим војничким и политичким припремама за даље и веће акције.

У то време констатовано је да извесни непријатељски елементи у народу воде пропаганду против народноослободилачког покрета и дејствују као агенти окупатора. Њима су упућене опомене, али они су продужили. Такви су људи одмах похватани. Саслушани су и осуђени на смрт. Стрељана су два председника општина у срезу рађевском и један у азбуковачком. Стрељан је и један жандармеријски курир колт је био упућен из Ваљева да испита партизанске снаге на терену, као и један издајник из села Гуњака који је био чак и ступио у партизанима по упутству жандармеријске станице у Љубовији, а према плану Немаца. Издајник је ухваћен на делу. На смрт је осуђен и један сељак који је

као партизан пљачкао и терорисао становништво. Био је предлог да се он отпусти из чете, али због опасности да не ода њен састав, место боравка и кретање, осуђен је на смрт. Стрељана је и једна група од шест наоружаних пљачкаша, познатих крадљиваца још од пре рата. Они су стрељани крај шуме зване Марковића забран, изнад Пецке, на путу за Осечину.

После ликвидације пљачкаша, углед партизана у Рађевини, Азбуковици и Подгорини још више је порастао, јер су се они тиме афирмисали не само као борци против окупатора и њихових слугу, већ и као заштитници права личности и њихових добара.

Омасовљење Партије; забрана рада старим општинским управама и спаљивање општинских архива; први облици нове народне власти; борбе са Немцима

Рад на omasовљењу Партије на подручју читавог ваљевског округа био је стална политика Окружног комитета. Инструктор Милош Минић обилазио је све организације округа и давао директиву да један од првих послова партијских организација буде пријем нових чланова. Пошто су готово сви партијски кадрови ступили у партизанске јединице, потребно је, за позадински рад, стварати нова партијска упоришта на терену. Стога је посебна пажња посвећена формирању ћелија по селима.

Рађевска партизанска чета половином августа већ је имала преко 150 наоружаних бораца. Била се повећала и партијска ћелија чете, а формиран је и актив СКОЈ-а. За руководиоца актива СКОЈ-а у чети изабран је Димитрије Кољковић.

Чета је до половице августа обуставила рад готово свих општинских управа на територији рађевског, азбуковачког и подгорског среза, изузев у седиштима срезова. Архиве су спаљене. Била је пракса да се приликом уништавања архиве у селима позивају селаци на збор. Њима је говорено о разлозима уништења архива и затварања општина. После тих зборових увек се у чету јављала група нових бораца.

Тако је стара општинска власт престала стварно да постоји. Стога су на зборовима у појединим селима изабране мање групе људи као нових одборника. То су биле прве основе будућих народноослободилачких општинских одбора. У то време ови одбори, изабрани на зборовима по селима, у Рађевини називани су народни комитети. Чланови народних комитета потпомагали су народноослободилачку борбу и пропагирани њене циљеве. Овакав народни комитет био је прво изабран у селу Баставу у Рађевини, 31. јула 1941, а потом још неколико на територији Рађевине и Азбуковице.

Настављајући акције, Рађевска партизанска чета упутила је 11. августа једну десетину да поруши мост на реци Ликодри, на путу између Крупња и Завлаке. Мост је удаљен око пет километара од Крупња. Десетина је прекинула телефонске везе и ставила експлозив под мост, који је само делимично порушен. Детонација је међу Немцима у Крупњу изазвала узнемирење. Бојећи се

напада партизана, Немци су у вароши заузели положаје за борбу.

Кад су напуштали место акције, партизани су прелазили сеоски пут који везује Крупањ са селом Врбић, на месту Мраморје. Ту их је пресрео један старији човек и рекао:

— Причувајте се, децо, да вас не изненаде Немци. Овуда су прошли једним оклопним аутомобилом у правцу Врбића.

Партизани су одлучили да сачекају аутомобил у заседи приликом његовог повратка у Крупањ. Кад је наишао, они су на оклопни аутомобил испалили плотуне. Шофер је био рањен. Неколико немачких војника истрчало је из аутомобила. Они су митраљеском ватром штитили другог Немца док је сео за волан и упалио мотор. Немци су колима која су их штитила оклопом успели да се врате у Крупањ. Доцније се сазнало да су била рањена два немачка војника и један сељак кога су Немци водили са собом као таоца. Партизани нису имали губитака.

На дан 15. августа један вод Рађевске чете од преко 30 борапа дошао је у село Ваљевске Ставе, које се налази на половини пута Пецка — Ваљево, да спали општинску архиву. То је била једна од последњих општина на територији подгорског среза у којој архива још није била уништена и стара општинска управа растурана. Планирано је и одржавање збора. Водом је командовао Никола Кончар, рударски радник, који је испред усташког терора избегао из Лике у Србију. За водника је изабран тек неколико дана пре овога напада.

Партизани су у Ваљевским Ставама запалили архиву пред општинском зградом. Када су се људи окупили на збор, који је требало да почне, партизани су обавештени да се у близини Става налази око шездесет жандарма распоређених за борбу. Партизани су одмах извршили покрет, и сами заузели положаје. Али партизански положаји нису пружали добар заклон. И два вода жандарма су напала партизане, који су се морали пребацити на бољи положај преко брисаног простора.

Водник вода Кончар у овој борби је погинуо. То је била прва жртва Рађевске партизанске чете. Других губитака чета није имала. У овој борби рањено је осам жандарма.

Током августа сељаци су врли пшеницу. Окупатор је наредио да се праве спискови са записаним количинама овршене пшенице у циљу контроле и реквизиције. Партизани су ишли од гумна до гумна и ове спискове палили.

Један вод од 26 бораца, под вођством комесара чете Жикице Јовановића, напао је 17. августа добро наружану немачку посаду од око 40 Немаца у Белој Цркви. После вишечасовне борбе непријатељ је натеран на повлачење. Многи од Немаца су, панично бежећи, бацали пушке. У току борбе убијено је 12 Немаца, међу којима и један нижи официр. Заплењено је 27 пушака, један пушкомитраљез и друга ратна спрема. Велики плен у оружју партизани су одвукли у логор на Милетиној коси. Међу заплењеним стварима било је и резерви: хране у конзервама које су носиле ознаке разних фирми из многих земаља окупиране Европе. Од заплењене одеће и обуће оденут је комплетно један вод партизана.

Три дана доцније, 20. августа, група бораца Рађевске чете направила је код Осечине, на месту званом Вратаоца, заседу немачкој колони камиона којима је превожена руда антимона из Столица за Ваљево. Партизани су заузели положај на једној стени. Било их је двадесет. И овде је борбом руководио Жикица Јовановић. Када су на челу колоне теретних аутомобила наишла два немачка мотоциклиста и два пуна аутомобила наоружаних Немаца, као спроводници транспорта до ваљевске железничке станице, партизани су их изненада напали и збуњене десетковали. Немци су одвукли у Ваљево своје мртве војнике. Било је и рањених. Партизани нису имали никаквих губитака. Драгојло Дудић бележи у свом „Дневнику“, који је водио од 1. августа до 5. новембра, у најзначајнијем периоду покретања оружане борбе у западној Србији, на дан 26 августа: „Курир из Ваљева јавља да је наша Азбуковачка чета имала сукобе с Немцима на путу Ваљево — Лозница, да су два камиона мртвих Немаца дотерана у Ваљево из Подгорине . . .“

У ово време у Азбуковици, Рађевини и Подгорини, ван средњих места, територију су углавном контролисали партизани. То је прва полуслободна територија у Србији. Партизани су нападали транспорте са рудом антимона и узнемиравали непријатељске колоне свуда приликом појаве на овом терену. У Крупњу био је немачки гарнизон већ од око 300 војника, у ЈБубовији од око 30 војника, са јачом групом жандарма, док су у Ваљевску Каменицу Немци повремено долазили, а стално су стационирани жандарми, и то у великом броју.

Борбе устаника и први њихови успеси имали су дубоког одјека не само у ваљевском крају већ и у читавој западној Србији, многим другим крајевима Србије и у суседној Босни. Поверење народа према борцима расло је из дана у дан, и отпочело је масовно помагање устаничких јединица. Сељаци су откопавали закопано оружје, чистили га и предавали партизанима. Доносили су им храну и одећу и обавештавали о кретању непријатеља и о њиховим замкама.

Успешне акције партизана подигле су веру широких народних маса у сопствену снагу, и ту веру више ништа није могло да поколеба. Борци, који су имали храбрости да у потчињеној земљи поведу борбу против окупатора, који је поробио скоро читаву Европу и, у то време, напредовао на источном фронту, поставили су љубав народа.

Активност и криза Колубарске партизанске чете

Да би се повећало људство Колубарске партизанске чете, која се састала 28. јуна у шуми Осоје у Бујачићу, када је чета и формирана, одлучено је да се први борци више крећу по терену и живље пропагирају устанички покрет, како би прикупили оружје и окупили све оне који су се припремили да ступе у партизане.

У село Клинце отишао је Драгојло Дудић, политички комесар чете, са још једним борцем. У шуми званој Липница одржао је збор. Из Клинаца ступило је осам људи у чету. Певајући, они су кренули из Клинаца са два пушкомитраљеза и четири пушке, колико су имали, и нешто муниције. Двојица чланова Партије нису се одазвали позиву, па су искључени из чланства.

У селу Ђурђевцу састали су се са главнином чете. У то време у чету је стигао именовани командир Раде Јокић и примио дужност. Чета је већ имала око 20 бораца.

На дан 6. јула чети се придружило још осам добровољаца из Мионице и околних села. Борци су подељени у десетине и положили су заклетву. По подне, после полагања заклетве, у чету су стигла 32 борца из Љига.

Сутрадан, 7. јула, на истом месту где је положена заклетва, одржан је збор коме је присуствовало око 20 сељака. Говорио је Драгојло Дудић. Сељаци су му после одржаног говора постављали разна питања.

Сретен Читаковић путовао је у Београд као курир одреда да би Главном штабу Србије поднео извештај о организовању одреда и његовом раду. Читаковић се вратио са директивом да Ваљевски одред одмах ступи у шире акције, јер његова борба треба да добије карактер општег народног рата против окупатора и његових слугу. Та директива је из штаба одреда пренесена свима четама одреда.

У Колубарску партизанску чету ову директиву пренео је сам Читаковић. Одлучено је да се изврше диверзије на железничку пругу између станица Иверак и Дивци на прузи Ваљево — Београд, да се поруши железнички мост у Кадиној Луци на прузи Чачак — Београд, и да се униште телефонске линије поред железничке пруге. Акције су извршене ноћу између 9. и 10. јула. Мост у Кадиној Луци оштећен је делимично. Па ипак, ове прве акције имале су велики одјек. У читавом крају говорило се да су установи почели дејства против окупатора и објеката који му служе. Те вести примљене су с радошћу у народу.

Чим су и у колубарском крају ваљевског округа почеле партизанске акције, један саветник издајничког комесаријата за унутрашње послове допутовао је из Београда у Мионицу, где је одржан заједнички састанак представника окупатора и квислиншких полицијских органа за израду плана о уништењу партизана у овом крају. Састанку су присуствовали и председници општина колубарског среза. Закључено је да жандарми блокирају села Дивце, Караулу, Клинце, Клашнић и Рајковић, ноћу између 18. и 19. јула, и униште партизане који су се кретали у том реону. С тим планом сложили су се и сви председници општина.

Чета се са својим руководством налазила у селу Крчмару, на месту званом Растве. Штаб чете био је обавештен о полицијском плану за уништење чете, па је одржао хитан састанак на коме је командир Јокић предложио да се, због опасности по људе, сви из чете врате кућама, да се обуку у свакодневна радна одела, да се представљају као да раде текуће домаће послове, и тиме обману непријатеља. Са предлогом Јокића сагласио се и др Миод-

раг Јовановић, који је био секретар новоформиране партијске организације у чети. Комесар Драгојло Дудић противио се овом предлогу. Предлагао је да се чета подели у два дела и пробија кроз блокаду до одређеног места, на коме би се делови чете опет састали.

Ипак, под утицајем Јокића и др Јовановића, донесена је одлука да се чета расформира, а да се после три дана поново позову сви борци. Јокић је ту одлуку и саопштио борцима. Рекао је да окупљање после три дана буде у селу Крчмару на месту званом Орловац.

Они који нису могли да се врате својим кућама, јер су већ били познати као борци против окупатора, изјавили су да остају на окупу. Њима је препоручено да буду у мањим групама како не би непријатељу пали у очи.

Према утврђеном плану, жандарми су, уз помоћ Немаца, извршили претрес читавог терена на коме се кретала Колубарска партизанска чета, хапсећи и саслушавајући поједине сељаке. Групе партазана, као и појединци, успели су да избегну хватање, изузев борца Кубуровића, кога су жандарми ухватили у шуми крај Мораваца, и Драгише Војиновића, опанчара из Љига. Они су и стрељани. Претпоставља се да су стрељани у Ваљеву 20. јула код старог гробља у групи од 18 лица.

Када су Окружни комитет Ваљева и штаб одреда сазнали за одлуку руководства чете о њеном расформирању, одмах су упућени на терен Колубарске чете чланови Окружног комитета Милка Минић и Сретен Читаковић, са задатком да поново окупе све борце и чету оспособе за дејство. То окупљање бораца трајало је све до 25. јула. Ипак, неколико њих, деморалисаних после расформирања, нису се вратили.

Штаб одреда сменио је због оваквог држања командира чете Рада Јокића, а партијска јединица казнила је искључењем из Партије и Јојсића и др Миодрага Јовановића.

Тих дана у логор Колубарске партизанске чете допутовали су чланови Главног штаба за Србију Филип Кљајић и Родољуб Чолаковић, који су водили истрагу о овом случају. Истовремено када су они стигли у логор, решавало се и питање пријема у чету бившег активног артилеријског потпоручника старе југословенске војске Радивоја Јовановића, који је извесно време био са четницима, али их је напустио стога што су тактизирали према Немцима и што нису желели да воде борбу. Живећи са четницима, Јовановић је био пустио браду, па су га партизани због тога прозвали Брадон>а. У присуству Кљајића и Чолаковића донесена је одлука да се Јовановић — Брадоња прими у Колубарску партизанску чету. Као бивши официр, он је одмах именован за 1шмандира чете на место смењеног Јокића.

Борци Колубарске партизанске чете извршили су тих дана напад на жандармеријску станицу у селу Драчићу, где су заробили пет жандарма и запленили пет пушака, доста муниције и већу количину униформи старе југословенске војске коју су жандарми сакупили по селима.

Масовно стрељање сељака на Буковима

Драма је почела заробљавањем партизана Саватија Станишића. Њега су 26. јула на друму изненада ухватили жандарми из Драчића у тренутку када је као теренски радник обилазио овај крај. Станишић је раније био секретар Окружног комитета СКОЈ-а и члан Окружног комитета КПЈ за округ Ваљево. После хватања спроведен је у Ваљево и предат Немцима. Он је био један од најистакнутијих партијских радника ваљевског краја и његово хватање представљало је велики губитак. Због тога су борци Колубарске партизанске чете одлучили да на сваки начин заробе неког немачког официра или подофицира и да траже његову замену за борца Станишића. Тако је одређена десетина партизана, која је организовала заседу на Буковима, на путу Ваљево — Ужице. И заиста, наишла су на мотоциклима два наоружана Немца. Заседа их је изненадила и захтевала да се предаду. Они су то одбили. Партизани су отворили ватру. Један Немац је погинуо, други је ухваћен. Као одмазду за убијеног и заробљеног свог војника Немци су већ сутрадан, 28. јула, стрељали 81 лице на Буковима. То су били сељаци из околине које су Немци похватили у кућама, по њивама, док су радили, и пресрећући их на друму. Међу стрељанима било је и деце и чобана који су по Буковима чували стоку.

Немци су око 20. августа аутомобилом спроводили Станишића за Ужице у циљу продужења и проширења истраге. Партизани су за то дознали. Одредили су десет бораца да сачекају аутомобил са Станишићем и његовим спроводницима на једној окуци на четрнаестом километру пута од Ваљева. И заиста, тог дана, око десет часова пре подне, из правца Ваљева појавила се једна матва колона којој се на челу налазио мотоциклиста, за њим је ишао камион, па једна лака путничка кола. Заеда је на колону отворила ватру, захтевајући од Немаца да пусте Станишића, иначе ће сви изгинути. Немци су из камиона поискакали, заузели положај и примили ватру. Жандарми, који су се такође налазили у камиону и чували Станишића, видећи да су у клопци, а плашећи се да партизани Станишића не ослободе, изболи су га бајонетима.

У овој борби погинуо је један Немац, а један је рањен. Немцима је стигло појачање из Ваљева. Партизани су били принуђени да се повуку. Немци су продужили пут. Код села Ражане, с јужне стране Букова, у ужичком округу, избацили су из аутомобила измрцварен Станишићев леш.

Нови штаб Колубарске партизанске чете организовао је напад на Мионицу 4. августа. У нападу су учествовала 54 борца. У само свитање требало је да се изврши напад на жандармеријску станицу на знак пуцња који је требало да да командир Радивоје Јовановић — Брадоња. Међутим, прилазећи варошици, партизани су изненада наишли на једног жандарма. Тако је пуцњава изазвана пре него што је дат уговорени знак и пре него што су партизани пришли жандармеријској станици. То је било довољно жандармима да се припреме за борбу.

У току иапада заробљен је један жандарм, а ухваћен један кафеџија који је био близак полицији. Њима је суђено. Жандарм је стрељан, а кафеџија је доцније пуштен. При одласку кући, кафеџија је рекао да ће помагати партизане, јер се уверио у њихову човечност и патриотска осећања.

Прво паљење општинских архива, уништавање пописних књига вођених за време вршидбе, и пореских књига на територији колубарског и ваљевског среза извршено је крајем јула. Групе које су вршиле овај задатак одржавале су зборове по селима на којима су говорници истицали циљеве борбе и народу делили летке с позивима за ступање у борбене јединице, за помагање бораца и за контролу рада издајника. Прво је уништена архива у општини Мратишићи, а председнику општине забрањено је да ради. Затим у селима Буковцу, Драчићу, Горњој Топлици, Кадиној Луци, Славковици и другим местима. У већини општина овога краја током августа старе општинске управе су разјурене, а архиве попаљене.

У свима селима после одржаних зборова чети су прилазили нови борци.

Пред зору 8. августа Колубарска партизанска чета напала је на жандармеријску станицу у Љигу. Напад је извршен изненадно, тако да опкољени жандарми нису имали могућности да даду ма какав отпор. У операцији није испаљен ни један метак. Заробљено је 14 жандарма, а лишено слободе још неколико грађана, познатих шпекуланата и дошапача квислиншких власти. Заплењено је 15 пушака, доста муниције и нешто војне одеће. На збору који је одржан код општинске ваге у Љигу присуствовало је преко 300 људи. Летке које су делили партизани народ је разграбио. С тога су леци на лицу места умножавани и дељени.

После одржаног збора партизани су се постројили и с песмом измарширали из варошице.

Снажењем и учвршћењем партијске организације Колубарске партизанске чете расла је и снажила се њена оперативност и офанзивна моћ. Доласком Радивоја Јовановића — Брадоње за командира чете, јединица је постала војнички још спремнија. Само два дана после напада на Љиг, чета је у железничкој станици Латковић, на прузи Чачак — Београд, извршила напад на једну композицију воза која је, према обавештењима, превозила материјал за немачке трупе. У борби приликом напада у станици на композицију воза са транспортом ратног материјала учествовали су и чланови Главног штаба Србије Филип Кљајић и Родољуб Чолаковић, као и комесар чете Драгојло Дудић. У нападнутом возу било је осам Немаца, који су отворили ватру на партизане. У току борбе један од партизана смело је пришао близу композиције и у вагон спроводника убацио бомбу, од које је погинуло пет Немаца, док су два убијена приликом покушаја бекства. Један Немац је заробљен. Легао је на под вагона између лешева изгинулих Немаца, умазао се крвљу да би се маскирао и изгледао мртав.

Колубарска чета је сада имала већ два заробљена Немца. Први је ухваћен крајем јула у Буковима.

У селу Мратишићу, после овог напада, испитивани су жандарми заробљени у Љигу, па су пуштени с позивом да више не ступају у борбу против партизана. Од њих је само један задржан.

Народ долази у логор партизанима као својима и доноси им дарове

Колубарски партизани имали су логор у селу Робаје, у подножју Маљена, у коме су организовали војнички живот. Народ из околине долазио је у логор, обилазио партизана и доносио им поклоне. То су биле слике народне љубави према новим борцима. Нежност којом су стари људи и жене окруживали партизана била је проткана тугом и страхом за оне који бране слободу. Та туга је изазвана успоменама на ратове који се памте, а у којима су остали синови и браћа и суседи, наде једног народа и његова снага. Величина те нежности и љубави импресионирала је члана Главног штаба Србије и револуционара Родољуба Чолаковића. У његовим „Записима“ из тих дана у логору Клубарске партизанске чете у Робају остало је о томе ово узбудљиво сведочанство:

„Од приличног броја посјетилаца који су долазили у наш логор нарочито сам запамтио посјету једне старице. Повисока, сасвим скромно обучена, увелога старачког лица, дуго је стајала, ослоњена на једно стабло и посматрала наш логор. У њеним очима мијешала се забринутост и нека неисказана нежност. Пришао сам јој и запитао је шта жели. Као да се мало збунила. Одговорила је нешто несувисно, помало замуцкујући. Онда је почела да дријеши своју малу сиротињску мараму. Руке су јој подрхтавале, ситне, старачке, смежуране руке, покривене плавим изукрштаним жилама. Пружила ми је, као стидећи се, јабуку и два обарена Јајета

„— Ево, и ја вам донела децо! — казала је тихим гласом.

„— Хвала, мајко! — рекао сам јој прихватајући понуду, и на-смијешио се.

„На њеном лицу није било осмјеха; оно је било непомично као маска, али јој је из очију зрачила таква доброта да сам у томе тренутку зажелио да ми је она рођена мајка, која је дошла да ме уочи поласка на пут пун неизвјесности види и да ме помилује својим смежураним рукама.

„Никако нисам умио да нађем ријечи да јој ма шта кажем. Она је постајала још неколико тренутака, а онда је отишла из логора гужвајући у рукама празну мараму. Кад је мало одмакла, осврнула се и погледом обухватила читав наш логор, као да је хтјела тим погледом све нас да помилује својим светим материнским благословом.

„Кад је отишла, било ми је жао што је кисам запитао зашто нам је донијела тај дарак, одакле је чула за нас и шта она мисли ко смо ми. А можда је и болве што је нисам питао. Она сигурно не би ни умјела да објасни зашто то чини. Можда би опет промуцала само неколико несувислих ријечи. Ко зна, можда се цијелог живота злоупатила у биједи и невољи, а сад чула да се у шу-

мама окупљају Јвуди који се боре за правду и слободу. Можда је све то повукло њу, згаженог црва и увијек презреног роба, да нам дође као својима и да нам донесе свој скромни дар, дат од срца".

**Напад на Лајковац 15. августа између поноћи и сванућа:
„ . . . Ово је добро за српски народ!"**

Два радника, чланови партијске организације железничке станице у Лајковцу, где се укрштају пруге узаног колосека из четири правца (Београда, Ваљева, Чачка и Младеновца), изложили су партијском руководству ваљевског округа свој предлог о партизанском нападу на овај железнички чвор. Они су обавештавали да ће радници ложионице у Лајковцу, као и остали железничари, ову акцију помоћи изнутра. Милош Минић, инструктор Покрајинског комитета, и Обрад Стефановић, секретар Окружног комитета Ваљева, са овим радницима дошли су код чланова Главног штаба Србије Филипа Кљајића и РодоЉуба Чолаковића.

Иницијатива је прихваћена и радници су упућени у Ларшвац да поново испитају ситуацију и прикупе податке о непријателу, а после неколико дана да пошаљу једног друга у штаб Колубарске чете, где ће се припремити напад. Разговори су вођени пред полазак чланова Главног штаба Кљајића и Чолаковића у обилазак Рађевске чете, која је логоровала на Милетиној коси. Кад су се Кљајић и Чолаковић вратили код Колубараца, очекивана информација из Лајковца већ је била стигла.

У Лајковцу се налазио један вод од око 40 Немаца и око 20 жандарма. Сви су били добро наоружани. Десетак радника, углавном запослених у ложионици, помоћи ће уништавање локомотива и осталих саобраћајних средстава и објеката у станици. Нема нарочитих изгледа за промену овог стања.

У присуству чланова Главног штаба, усвојен је предлог да се операција изврши у координацији са Посавским партизанским одредом, који би у исто време напао Лазаревац, у коме се налазило доста оружја у једном магацину код железничке станице. Снаге Колубарске партизанске чете нису биле довољне за напад и на Лајковац и на Лазаревац. Због тога је позван у штаб Колубарске чете политички комесар Посавског одреда Бора Марковић, с ким је овај план претресен.

Напад на Лајковац утврђен је за 15. август, између поноћи и сванућа. У нападу на Лајковац учествовало је 68 бораца Колубарске чете. Са борцима у нападу су учествовали и чланови Главног штаба Србије Кљајић и Чолаковић, као и штаб Ваљевског партизанског одреда, командант Здравко Јовановић и комесар Милосав Милосављевић.

Командир чете Радивоје Јовановић — Брадоња поделио је пред напад борцима муницију, тако да су сви имали подједнак број метака и бомби. Издао им је заповест како ће се распоредити приликом напада.

У Посавски одред био је упућен Сретен Читаковић, члан Окружног комитета, са још једним другом, за координацију напада на Лајковац, према раније утврђеном плану. Међутим, посавски борци били су далеко и није дошло до остварења намере о заједничкој операцији. Не могавши да дође у везу са партизанима Посавског одреда, Читаковић се вратио у Колубарску чету.

Партизани су нападом на Лајковац углавном изненадили немачку и жандармеријску посаду ове железничке раскрснице. Жестока борба развила се врло брзо. Већ у првом налету партизани су убили више Немаца и жандарма. Неколико Немаца попело се на спрат станичне зграде, одакле су тукли партизане машинским пушкама. Путнике који су се затекли у станици партизани су, кад су ушли у станичну зграду, склонили у чекаоницу. Око њих је трештало од бомби и митраљеза. Ту су склоњени и службеници станице са породицама. Командир Брадоња први је јуришао на места главног немачког отпора. На спрату станичне зграде налазило се неколико породица железничких службеника са децом. Њихови животи били су доведени у опасност. Брадоња је стога, у току борбе, позвао жене и децу да се сјуре низ степенице, како би партизани одлучније тукли Немце који су заузели позицију око станова железничких службеника. Приликом силаска жене службеника Момчила Виторовића са двогодишњом деврјчицом у наручју, командир Брадоња, прекидајући за тренутак ватру, добацио јој је у пролазу као умирење:

— Сестро, немојте да се плашите, револуција је у целом свету, ово је добро за српски народ!

Борба је трајала око два часа. За то време партизани су, уз помоћ радника из ложионице, уништавали објекте у ложионици и железничку станицу, а две локомотиве под пуном паром пуштене су у правцу Београда. На једној оштрој кривини локомотиве су искочиле из колосека и сурвале се низ насип.

У току борбе неочекивано је стигла једна композиција из правца Чачка у којој је био већи број наоружаних Немаца, који су одмах ступили у борбу. Партизани су извршили неколико јуриша бомбама на овај воз, оштетили га и нанели губитке транспорту.

Жандармеријска станица је запаљена. Партизани су се потом повукли у реду. Било је већ свануло. Немци и жандарми имали су око 40 мртвих и рањених у овој борби, а партизани 8 рањеника, од којих два тешка.

„Билтен“ Главног штаба народнослободилачких партизанских одреда Југославије објавио је признање и захвалност командном саставу Колубарске чете за јуначко држање и вешто руковање у овој операцији.

Одјек борбе у Лајковцу био је огроман.

После овог напада Немци су у Лајковцу вршили хапшења и саслушавања грађана, сумњичећи их за везе с партизанима. Појачали су посаду на око 200 наоружаних њуди, Немаца и жандарма. Бојећи се нових напада, око станичних објеката поставили су ца-

кове напуњене песком, као неку врсту на брзину изграђених бункера.

Док се један део учесника у нападу на Лајковац одмах упутио у логор у село Робаје, а с њима и чланови Главног штаба Србије Кљајић и Чолаковић, који су учествовали у нападу, дотле се 40 бораца задржало у селу Горњи Мушић са рањеницима. Обавештени о покрету Немаца, партизани су у Горњем Мушићу организовали пренос рањеника из реона села, а командир чете Радивоје Јовановић са групом бораца пошао је Немцима у сусрет. На периферији села партизани су се сукобили са Немцима и борба је вођена пун један час. Немци су одбијени и натерани на повлачење. Повукли су се у правцу Мионице. У овом нападу Немци су употребили и један тенк.

Партизани су преноћили у селу Горњи Мушић, а сутрадан отишли у свој логор у Робаје. У току борбе у Горњем Мушићу убијено је десет Немаца и неколико их је рањено. Партизани нису имали губитака.

Народне десетине у Качеру уништавају немачку живу силу

Месеца августа Стеван Марковић — Сингер, из Белановице, један од првих партизана Колубарске партизанске чете, добио је задатак од Окружног комитета да илегалне, такозване народне десетине, које су биле у околини Белановице, укључи у активност народнослободилачког покрета. Ове десетине одређене су да врше разне службе, да гоне петоклонашке елементе и нападају на мање непријатељске саставе. Прва оваква група имала је 18 људи и била је наоружана са 12 пушака. Имала је 24 бомбе и више метака.

Ове качерске народне десетине имале су неколико сукоба са непријатељима. У свима тим сукобима постизале су успехе. Већ 7. августа увече, на путу за село Пољаницу, једна група народне десетине наишла је на аутобус на друму у коме је било 30 жандарма и неколико путника. Група је приморала жандарме на предају. После разоружања сви су жандарми пуштени, пошто су изјавили да неће нападати партизана и да сами виде издајничку улогу жандармерије. Обавестили су партизана да ће сутрадан овим путем наићи колона Немаца.

Партизани су одлучили да ову колону сачекају. Направили су заседу и, заиста, два камиона, пуна Немаца, два мања путничка аутомобила и један мотоцикл, наишли су. Партизани су их напали, убили мотоциклисту и у току сукоба ранили неколико Немаца.

Истог дана увече наишли су на једну јачу групу Немаца крај реке Качера у селу Трудељу и на њих отворила ватру. Немци су хористили мрак и повукли се. Приликом овога напада убијено је осам Немаца. Партизани нису имали губитака.

На дан 10. августа народне десетине позване су да се прикључе Колубарској партизанској чети. Качерски партизани палили су тих дана општинске архиве и укидали рад старих општинских управа. Тако су затворене општине у селима Живковцу, Шутцима, Кала-

њевцима, Брајковцу и Дудовици. Успут су окупили нове борце, па је њихов број стално растао.

Ноћу између 17. и 18. августа качерски партизани заноћили су у селу Врачевићу, када су добили обавештење да се приближава група Немаца. Партизани су направили борбени распоред и у току ноћи напали немачку колону и убили 12 непријатељских војника. Ова група Немаца повлачила се из Горњег Мушића, где су је разбили партизани Колубарске чете после напада на Лајковац.

Качерски партизани потом су ушли у састав Колубарске партизанске чете, која се већ повећала на преко 150 бораца.

Пошто је Колубарска партизанска чета на својој територији углавном ликвидирала жандармеријске станице, покидала непријатељске везе, довела у питање саобраћај и извршила низ напада на немачке војнике и жандарме, требало је да помогне партизанске снаге у Рађевини и Азбуковцу при извршењу њихових даљих задатака у стварању слободне територије. Те снаге Колубарци су могли да одвоје с обзиром на успехе постигнуте на свом терену, са кога је непријатељ углавном протеран. Немци су се налазили у Ваљеву, где је био смештен и штаб 717. немачке дивизије, са нешто снага у Лајковцу.

Колубарци су из састава своје чете одвојили 52 борца и 21. августа упутили их у Рађевину. За командира ове групе одређен је Стјепан — Стеван Филиповић, а за његовог заменика Добривоје Спасојевић, абаџијски радник.

Упоредо с овим, по одлуци Главног штаба Србије, извршене су и промене у штабу Ваљевског партизанског одреда. За заменика команданта одреда наименован је Драгојло Дудић, дотле политички комесар Колубарске партизанске чете, док је дотадашњи заменик команданта, Рајко Михаиловић, наименован за заменика командира Тамнавске партизанске чете. За политичког комесара Колубарске чете одређен је Стеван Марковић — Сингер. Надимак „Сингер“ добио је јсш пре рата зато што је трговао шиваћим машинама марке „Сингер“.

Колубарски партизани су обуставили рад скоро свих старих оштинских управа, одржавали зборове у народу и били стално у заседама на друмовима Ваљево — Ужице и Ваљево — Београд, где су пресретали непријатеља и готово онемогућили његов саобраћај. Код села Диваца, на путу Ваљево — Београд, уништена је сва немачка посада једног транспортног камиона и камион запаљен на друму. Разоружаване су и жандармеријске патроле које су упућиване из Ваљева, и на тај начин долазило се до доста пушака и муниције.

Борбе Тамнавске партизанске чете, која се током августа прикључује Посавском партизанском одреду

После формирања Тамнавске партизанске чете у селу Бањанима, 30. јуна, прва оружана група Тамнаваца кретала се територијом среза у циљу прикупљања оружја, примања добровољаца и објављивања у народу да је отпочела борба. Чланови Партије са територије среза први су ступили у чету, а затим и остали родољуби.

Чета је имала логор у шуми Ђурђевини која се налази између Бањана и Кожуара.

Већ првих дана месеца јула у чети је формирана партијска ћелија у присуству Милана Китановића, члана Окружног комитета. За секретара изабран је Андрија Мазинанин, политички комесар чете. Пошто је именовани командир Милош Дудић упућен у Рађевску чету, то је за његовог заменика изабран Добросав Симић, подофицир старе југословенске војске из Бањана, који је доцније потврђен за командира чете. За заменика командира изабран је Рајко Михаиловић.

Први напад чета је извршила у селу Бањанима на жандармеријску станицу. То је било 13. јула. Жандарми су се на позив партизана предали. Заплењено је нешто пушака и муниције. Жандарми су пуштени пошто су изјавили да се неће борити против партизана.

Затим је ликвидирана жандармеријска патрола у селу Стублине и жандармеријска станица у селу Радљево, где је такође заплењено неколико пушака, нешто муниције и бомби. Напад на жандармеријску станицу у селу Дебрцу извршила су 22 партизана 15. јула у зору. Станица се налазила на путу Београд — Шабац. Жандарми су очекивали партизански напад, па су станицу утврдили. Пружили су врло јак отпор. То је партизана приморало да се повуку. Један партизан је рањен у борби. Неколико дана после овог напада, жандарми су се из Дебрца повукли у Шабац, бојећи се поновног и снажнијег удара партизана.

И у овом крају партизани су стекли велики углед, народ им је указивао сваку помоћ, похађао их у логору и доносио им храну. По селима били су врло ретки појединци који су непријатељски гледали на развој устанка.

У сукобу са једним сарадником полиције, у селу Стублине, погинуо је ноћу партизан Милан Танасијевић, земљорадник из Стублина. По одлуци партизанске команде, Танасијевић је с једним другом дошао кући овог издајника са захтевом да партизанима преда оружје. Уместо тога, он је на партизана пуцао и Танасијевића убио. Убица је ухваћен. Његово држање било је непријатељско. Осуђен је на смрт и стрељан.

Водећи рачуна о улози бораца и њиховом угледу, партизани Тамнаве су врло радикално спречавали сваки цокушај насиља појединаца над народом. Сваки учинилац таквих дела осуђиван је на смрт и пресуда је извршавана пред народом. То је допринело повећењу према партизанима и борби коју су водили.

Тамнавски партизани запалили су архиве у више општина и наредили обуставу рада старих општинских управа у Бањанима, Совљаку, Паљувима, Тврдојевцу, Трлићу, Кожуару, Памбуковици, Новацима, Јабучју и Докмиру. Истјовремено, за време вршидбе пшенице, уништаване су књиге са подацима о овршеним количинама жита.

Половином јула партизани су онемогућили регистрацију коња у Обреновцу, чији је циљ био евиденција коња за вучу и израда плана за њихово реквирирање. Партизани су на путу задржали све сељаке који су били приморани да воде коње и одвратили их

од тога. Немци су о овоме били обавештени и упутили су неколико камиона с наоружаним војницима да интервенишу. Њихова интервенција завршила се без резултата.

У присуству Филипа Кљајића, борци чете почетком августа положили су заклетву. Пред свечано постројеним борцима говорили су Филип Кљајић и комесар чете Андрија Мазињанин о значају заклетве. У току свечаности два полицијска плаћеника покушала су да униште штаб чете, али су у том спречени и ликвидирани.

Због сталног нарастања чете и све нових њених акција, Немци су одлучили да изврше један масован напад на партизане. Око 200 Немаца и 80 жандарма 12. августа опколили су простор на коме се чета налазила у селу Бањанима код Симића колибе. Партизани, којих је било око 60, поделили су се у две групе и дали оштар отпор немачким и жандармеријским нападачима. Борба је трајала нешто преко једног часа. Када су Немци почели да гађају партизанске положаје минобацачима, чета се повукла. У овој борби погинуло је неколико Немаца, међу којима један официр, а више их је рањено. На жандарме партизани су извршили јуриш прса у прса, разбили их, више њих у том субрку побили, а неке заробили. Сви заробљени жандарми одмах су стрељани. У току ове борбе погинуо је скојевац Живорад Јездимировић, а два партизана су рањена.

Чета се стално увећавала. После борбе са Немцима у Бањанима, чети је само из села Каленића приступило 28 нових бораца, које је предводио кројачки радник из Каленића Душан Даниловић. За неколико дана чета је имала дупло већи број бораца

Тада је, по одлуци Главног штаба Србије, Тамнавска партизанска чета издвојена из састава Ваљевског партизанског одреда и припојена Посавском партизанском одреду. Нешто доцније, у јеку устанка, чета је прерасла у Тамнавски партизански батаљон и имала преко 1.000 бораца распоређених у осам тамнавских чета. Истрија њених ратних успеха од месеца августа 1941. године припада историји Посавског партизанског одреда.

Подгорска партизанска чета

Пошто је Подгорска партизанска чета формирана 11. јула у шуми Прњавора, код Коцељеве, група првих 15 бораца решила је да већ сутрадан нападне Немце који су секли шуму у Јаутини код села Дружетића. Немци су били наоружани, а за рад у шуми имали су моторне тестере. Свако јутро долазили су из Ваљева.

Сутрадан, 12. јула, пре него што су Немци дошли у шуму, она је била опкољена. Немаца је било дванест. Партизани су их напали и све похватили. Одузето им је оружје, али су, по одлуци штаба чете, пуштени да оду у Ваљево. Немци су из Ваљева убрзо послали у три камиона групу својих наоружаних војника и жандарма. Извршили су увиђај на месту напада, али нису никога дирали. Убрзо су се вратили у Ваљево.

После тога, подгорски партизани напали су жандармеријску станицу у Бранковини. Жандарми су очекивали овај напад, па су се били јако утврдили и дали жесток отпор. Напад је извршен ноћу.

Борба је трајала све до сванућа, када су се партизани морали повући, јер по дану жандарми су могли да прате њихово кретање, а постојала је и опасност да их Немци нападну с леђа, пошто се у Ваљево дознало за ову борбу која је трајала четири часа. Два партизана су теже рањена.

С обзиром на стање које је завладало у читавом ваљевском округу, и на активност подгорских партизана, жандарми су се повукли из својих сеоских станица у градове и са територије подгорског среза.

Одласком жандарма из села, територија је постала полуслободна и партизани су приступили планском рушењу свих важнијих објеката на комуникацијама и тиме онемогућавали пролазак непријатељских снага. Тако су порушени мостови у Бранковини, на путу Ваљево — Шабац, на реци Добрави, у селу Коцељеви и други. Овај план рушење мостова чети је достављен из штаба одреда.

Прикупљање оружја и укидање старих општинских управа праћени су одржавањем зборова по селима. Политичким радом чете руководила је партијска организација, у којој је секретар био Милорад Милатовић, члан Округног комитета.

Жандарми су у зору 20. августа доста изненада напали у селу Новацима подгорске партизане. Били су далеко надмоћнији и имали су јаче наоружање. У овој борби погинули су партизански пушкомитраљезац и његов помоћник, а лакше су рањена два партизана. Утврђено је да су партизански логор у Новацима издали Немцима и жандармима Велимир Пешић и Божидар Табаковић, који су потом ухваћени и којима је јавно на збору суђено. Оба издајника су осуђена на смрт и стрељана.

Подгорска партизанска чета крајем августа већ има око 150 бораца.

ЧАЧАНСКИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД

Напад Немаца на штаб одреда и једна штетна директива

Комунисти чачанског округа у данима организовања устанка показали су врло високу свест. Готово сви чланови Партије ступили су у одред на основу одлука својих ћелија, тако да је већ у првој половини месеца августа одред имао око 400 бораца.

У самом почетку устанка на територији чачанског округа дошло је до случајева који су утицали на његов пун размах. Прво је изненадно нападнут штаб Чачанског партизанског одреда, у коме су при нападу били командант Момчило Радосављевић, заменик комесара Лаза Лазић, и члан штаба, лекар др Момчило Катанић. Штаб је обилазио формиране чете.

На дан 18. јула, по подне око четири часа, када се штаб одреда враћао с територије таковског среза и стигао у Горњу Горевницу, у срез Ључићки, да би се састао са четом Миленка Никшића, наишао је изненада на Немце и жандарме. Чланови штаба одреда и партизани, који су били са њима, нису их приметили. Тек када су били у

близини једнога дворишта, пред њих је излетела нека уплашена жена, и повикала:

—Не знам ко сте, али видим да сте Срби, склоните се, ево ту доле Немаца у заседи!

Чланови штаба одреда почели су се повлачити према руднику магнетита у Милићевцима. На њих су припуцали жандарми и Немци. Како се др Катанић тешко кретао узбрдо, то су га Немци сусстигли и успели да га ухвате заједно са рањеним партизаном, омладинцем Животом Петронијевићем, учеником четвртог разреда учитељске школе, родом из Бечња, који је, као отресит и храбар, био изабран за курира штаба одреда, а у учитељској школи био је истакнути скојевски руководиоц. Чувши пуцње, Миленко Никшић, који се налазио у Горњој Грревници са својом четом, заузео је положај на једној коси, поставио противавионски митраљез и њиме почео да туче Немце. Налазећи се неочекивано под ватром партизана, Немци су се узнемирили и нагло повукли.

Члан штаба одреда др Катанић и борац Петронијевић стрељани су два дана доцније, 20. јула пре подне, у Чачку, на фудбалском игралишту „Борца“. Са њима је стрељана и група присталица народноослободилачког покрета у Хапшених у рацији 22. јуна. Ово је било прво стрељање у чачанском округу. Тада је стрељано дваест лица: др Момчило Катанић, лекар; курир штаба одреда Живота Петронијевић, ученик учитељске школе; Александар Ђурчић, адЕОкат; омладинац Александар Гајовић, земљорадник из Мрчајеваца; Бранко Радовић, земљорадник из Катрге; Давид Нафтали, професор чачанске гимназије; Милош Милошевић, столар; Ранисав Благојевић, абација; Живко Грујичић, земљорадник из Горње Горевнице; његова мајка Софија Грујичић; Сретен Благојевић, земљорадник из Горње Горевнице; и Обрад Арсенијевић, из Ужица.

Непосредни повод стрељања ове групе у Чачку, као и група у Ужицу и Ваљеву, види се из извештаја шефа квислиншке службе безбедности у Београду који је датиран 23. јула 1941. године. У њему стоји: „Због атентата на немачког генерала Лончара, команданта 724. пешадијске дивизије, стрељано је за одмазду у Чачку, Ужицу и Ваљеву 52 комуниста и Јеврејина. . .“

Изненадни напад Немаца из заседе на чланове штаба одреда увукао је чету Миленка Никшића у прву борбу с непријатељем и деловао је позитивно на борбеност партизана, али случај се негативно одразио у народу, пошто су непријатељи пустили вест о потпуном „уништењу побуњеничког шатба“. Због таквих вести Трнавска партизанска чета одмах се повукла у планински масив Јелице. У то време квислинзи појачавају активност против народноослободилачког покрета. Већ 19. јула командири жандармеријских чета из Чачка, Горњег Милановца и Прељине одржавају у Прељини конференцију у „циљу споразумевања и организације рада око уништења комунистичких банди“. Овом састанку присуствовали су и срески начелници из Прељине и из Горњег Милановца.

У тим данима дошло је до другог војничко-политичког случаја који је нанео велику штету Чачанском партизанском одреду, и у првим данима успорио бујно нарастање његових јединица. Прене-

сена је директива о оружаним десетинама које треба да остану код својих кућа. После сукоба Немаца са штабом одреда, ову директиву инструктора Покрајинског комитета штаб је тако спровео да је то практично довело до расформирања једног дела одреда, пошто је саопштено да се „сви некомпромитовани врате кућама, приправни да се одазову позиву, а у четама остану само чланови Партије који су већ афирмисани као такви“.

Љубићка чета није се расформирала, пошто њен командир није спровео ову директиву у живот. А и иначе борци су се нерадо враћали кућама. Било је случајева и отвореног негодовања због овакве одлуке. Неки борци Таковске чете јавно су одбили да напусте јединицу, док је Срески комитет Горњег Милановца одлучно осудио вест о расформирању рдрета. Трнавска и Слатинска чета такође се нису расформирале. Командири и борци одбили су да то изврше. Ни неке друге чете нису се расформирале. Тако је директива о расформирању наишла на отпор бораца и командног састава чета.

Главни штаб Србије убрзо је интервенисао због ове грешке у чачанском, и још неким окрузима, па је на терен округа стигао Бранко Крсмановић, члан Главног штаба Србије. Са Окружним комитетом предузео је мере да се грешка брзо исправи. Борци су позвани да се врате у чете. Иако је окупљање бораца сада ишло теже, грешка је после пет до седам дана исправљена, и јединице су се налазиле у ранијим саставима.

Тек на заседању у Столицама 26. септембра, приликом подношења извештаја о ситуацији и току борбе у појединим крајевима, изнесено је питање јулске директиве, пренесене појединим одредима у Србији, по којој је требало повући борце из формираних јединица и упутити их кућама и у градове на други вид и начин борбе, него што је то било изричито предвиђено у одлукама Централног комитета Комунистичке партије Југославије и друга Тита.

Та је директива нарочито имала штетне последице у Чачанском партизанском одреду, чије је бујање и развој задржала, а била је упућена и Ваљевском одреду.

Друг Тито је на саветовању у Столицама инсистирао да се случај расветли и тражио изјашњавање одговорних функционера. У дискусији о томе Сретен Жујовић је одбијао од Главног штаба Србије да му је ма шта о томе било познато и да Главни штаб са трм директивом и политиком нема никакве везе. И сам Главни штаб о томе је дознао тек пошто је директива изазвала пометњу и потресе у појединим одредима, па је све предузео да се она отклони. У своје излагању Милош Минић, инструктор Покрајинског комитета Србије при Ваљевском партизанском одреду, изјавио је да он ту директиву није хтео да спроведе, и ако му је на једном илегалном састанку у Београду, где је ишао ради подношења извештаја Покрајинском комитету и примања директива, представник Покрајинског комитета, кога лично није познавао, рекао да борце треба враћати кућама и у градове из одреда, који су били по шумама, на други вид револуционарне и ослободилачке борбе. Према томе, иницијатива за ову погрешну и штетну директиву потекла је од Покрајинског

комитета Србије. Заседање у Столицама закључило је да је то била крупна грешка, а да су руководства одреда и борци правилно учинили што су одбили да је спроведу. Ратни и револуционарни догађаји одложили су утврђивање личне одговорности за ову штетну директиву. И она се разјашњава сада, у овој хроници народно-ослободилачке борбе и народне револуције у западној Србији.

Напади на непријатеља у Чачку и у срезу трнавском

Крајем месеца јула и током августа акције Чачанског партизанског одреда прерастају од првих мањих напада и аката саботажа у веће сукобе с непријатељем. Курс офанзивности у одреду Окружни комитет активно спроводи преко среских комитета и основних партијских јединица, у којима се разрађују конкретни планови акција. У овом циљу Окружни комитет је упутио своје чланове као помоћ среским комитетима, Мира Матијевића у таковски срез, Радована Јовановића у љубишки, Момчила Радосављевића, иначе команданта одреда, у трнавски, и Милана Јанковића — Бату у драгачевски.

Паралелно с партијским организацијама раде и скојевске организације, чији чланови по градовима цепају кућне листе како би се непријатељу онемогућила контрола становништва, пале књиге вршаја, кидају телеграфско-телефонске везе, секу бандере и врше друга акта саботаже на железници и другим средствима комуникација.

Полиција је овим појавама збуњена и врло оштро предузима мере у циљу спречавања партизанских акција. Срески начелници организују гоњење партизана на терену и свим својим средствима раде на сузбијању партизанске агитације.

У Чачку, у кругу касарне, запаљен је сењак немачког гарнизона, у околини врши се пресретање и претрес путничких возова, суди се петоклонашким елементима, који се осуђују на смрт и ликвидирају.

На дан 3. августа Немци су извршили напад на Трнавску чету у Стјенику. У борби су погинула два партизана. Немци су такође имали губитака.

Неколико дана доцније извршена је прееуда над петоклонашем Михаилом Николићем, трговцем у Чачку, који је био истакнутији функционер ЈБотићевог „Збора“. На његовом погребу био је члан Аћимовићевог комесаријата, инжењер Милосав Васиљевић, кога је по задатку требало да ликвидира млади учитељ Миломир Мариновић. Али, он у томе није успео. У свом покушају је погинуо.

Ноћу 5. августа група скојевца из града дигла је у ваздух магацин са експлозивом и муницијом који се налазио на периферији Чачка, у Казаници, што је објављено и у „Билтену“ Главног штаба Југославије. У граду је скојевска организација ликвидирала једног полицијског писара. При том је погинуо и сам извршилац, скојевац, Милош Тадић, кога су Немци на улици убили.

Слатинска и Трнавска чета уништавају општинске архиве и забрањују старим општинским управама да раде, а на збору у селу Ласцу партизани враћају народу новац који су квислинзи прикупили за рачун Немаца.

У то време већи напад извршен је на Немце код Липничке Реке, на путу Чачак — Краљево. Било је 13 мртвих Немаца, што је утврђено приликом преноса изгинулих немачких војника. Борци Трнавске чете изгубили су десетара Бошка Петронијевића. Овај напад на Немце и њихова погибија изазвали су одушевљење у народу-

У даљим акцијама порушени су мостови на железничкој прузи Чачак — Краљево и разоружана је жандармеријска станица у Слатини. На дан 27. септембра један вод Трнавске чете напао је на немачки камион на путу Чачак — Краљево. У овом нападу истакао се Раденко Мандић, који је ускочио у камион међу Немце, једном од њих отео машинску пушку и ликвидирао га. Три немачка војника су заробљена. Камион је заплешен и одвезен у логор чете. На месту где је порушен мост на потоку Карача, крај Чачка, локомотива се срушила у речно корито и саобраћај на прузи Чачак — Краљево био је обустављен.

Заробљавање Среског комитета таковског среза и борбе с Немцима око Горњег Милановца

Већ 22. или 23. јула на Кремену у Леушићима, у таковском срезу, Немци су у јачини од око 400 војника, покушавали да опколе и униште борце Таковске партизанске чете. Под борбом чета се ослободила обруча не претрпевши никакве губитке. Убијен је један немачки војник и један је рањен.

Потом долази до учесталих партизанских акција у срезу.

У Горњем Милановцу запаљен је војни сењак, у Кривој Реци постављен је експлозив под један теретни воз, а 8. августа, око осам и по часова увече, код села Невада нападнута је немачка патрола од три војника. У сукобу један Немац је убијен, један рањен, а један заробљен. Овај немац узбуђен својим доживљајем, после је изјавио у својој команди да се око Горњег Милановца налази 350 комуниста у групама, и да се крећу по шумама.

Партизани су заробљеног Немца, који је био подофицир, после три дана пустили, да би немачка команда у Горњем Милановцу, у замену за њега, пустили из затвора грађане који су ухапшени као таоци због догађаја у Невадама. Таоци су пуштени, али су Немци из освете запалили неколико кућа и убили једног човека код кога су нашли оружје. У овом крају то је био први случај преговора са једном немачком командом око размене заробљених, одоносно ухапшених лица. Дајући пристанак на овај разговор, Немци су у ствари партизане признали као зараћену страну.

Општинске архиве запаљене су у Коштунићима, Враћевшници и готово свим осталим општинама територије на којој је оперисала Таковска партизанска чета. У Враћевшници, на путу између Горњег Милановца и Крагујевца, уништена су постројења у пошти и ликвидирана је жандармеријска станица. У борби која је вођена,

неколико жандарма је погинуло. Општинској управи наређено је да више не врши никакве послове, што је учињено и у свим другим местима у којима су такође спаљене општинске архиве.

У том периоду ликвидирања квислиншке власти и уништења општинских архива, борци Таковске партизанске чете оперисали су и на територији суседног гружанског среза, и затворили општине и спалили архиву у местима Борач, Топоница, ЈБуљаци и Каменица.

Немци су 24. августа задали тежак ударац партијској организацији таковског среза. Код Поњавића воденице у селу Невадама, у близини Горњег Милановца, опколили су чланове Среског комитета. Том приликом погинуо је Слободан Николић — Брка, а ухваћени су Радојица Радосављевић, члан Окружног комитета, Бранко Алексић и Милан Пантовић. Нешто доцније Радојица Радосављевић је стрељан. После овог пада Срески комитет таковског среза више није постоја све до ослобођења Милановца, када је изабран нови, у месецу октобру.

Почетком септембра Таковска партизанска чета дели се на два вода. Један оперише у западном делу среза (Савинац, Таково, Прањани, Теочин и околна села), пали архиве, затвара општине, одржава зборове и окупља борце, а други вод углавном дејствује у околини Горњег Милановца, руши комуникације према Руднику и Крагујевцу, и окупља људство. Ови водови састају се 22. септембра у Луњевици.

Победа драгачевских бораца над Немцима у великој борби на Јелици

На састанку наоружаних бораца, одржаном 13. јула на планини Јелици, формиране су две драгачевске партизанске чете. За командира једне изабран је Предраг — Драган Јевтић — Шкепо, правник, а за командира друге Радомир Прелић, службеник из Гуче. Штаб одреда није обишао борце драгачевског среза, као што је то било предвиђено планом. Вероватно у томе га је омео случај немачког напада на штаб одреда, када је пао лекар одреда др Момчило Катанић.

После формирања чете су остале неколико дана на планини Јелици, код места Градина, где су вршиле војну обуку и одржавале часове политичког рада. За то време десетине су одлазиле у мање акције, палиле општинске архиве, секле телефонске стубове и кидале телефонске жице.

Да би се појачао партијски и уопште политички рад у условима бујања устанка у Драгачеву, Окружни комитет Чачка првом половином месеца августа, упућује опанчарског радника Драгана Вранића из Чачка на дужност организационог секретара среског партијског руководства у Драгачеву. Са делегатом Окружног комитета Батом Јанковићем, Вранић је преданим радом успео да у Драгачеву створи чврсто упориште устанка и да за народноослободилачку борбу веже широке народне масе, нарочито омладину, чију је организацију у срезу драгачевском водио Раденко Броћић.

Половином августа партијско руководство планира напад на Гучу, среско место Драгачева. У одмеравању снага са непријатељем, који се био утврдио и припремио одбрану, драгачевским борцима била је потребна помоћ чачанских партизана. Стога Бата Јанковић упућује Раденка Броћића у Окружни комитет и штаб Чачанског партизанског одреда са захтевом да се драгачевским борцима упути помоћ за планирани напад на Гучу. Окружни комитет и штаб одреда одазивају се позиву и хитно шаљу групу од 25 добро наоружаних бораца, припадника Трнавске партизанске чете, с командиром чете Милутином Стојићем на челу.

На дан 17. августа драгачевски борци су, са деловима Трнавске партизанске чете, напали на жандармеријску станицу у Гучи. Циљ напада био је ликвидирање жандармеријске станице и заплена оружја и муниције. Пре него што је почео сам напад на станицу, неко је опалио пушку. То је био сигнал за жандарме да се прикупе, распореде за борбу и ефикасно одбране.

Борба са жандармима трајала је два и по часа. Станица није узета, али је у пошти уништена телефонска централа, запаљена архива пореске управе, узета два радио-апарата, две писаће машине и други материјал. Погинуо је борац Трнавске партизанске чете Десимир Крсмановић.

Напад на жандарме имао је великог одјека у Драгачеву. Од тада, жандарми су ређе залазили по селима овог среза.

После напада на жандарме у Гучи, делегат Окружног комитета Бата Јанковић и организациони секретар Среског комитета Драган Вранић, обилазили су терен у циљу проширивања организације устанка. На дан 22. августа заноћили су на тавану једне зграде у селу Рогачи. Тадашњи четнички командант у Драгачеву и председник општине у Грабу, Чеда Вујовић, пошто је дознао за боравак партијских функционера Јанковића и Вранића, обавестио је о томе жандарме који су с јаким снагама дошли ноћу и опколили зграду. Приликом покушаја бекства из опкољене зграде, на коју су жандарми пуцали рафалима, Вранић је тешко рањен, ухваћен и одмах погубљен, док је Бата Јанковић са тешком раном на руци успео да се повуче. Пребацио се преко планине Јелице у трнавски крај, где је, у селима Атеници и Трнави, лечен под непосредним надзором комесара одреда Ратка Митровића.

У то време на терен драгачевског среза долази група од десет бораца из Београда, упућених по распореду Главног штаба Србије на рад у крајевима у унутрашњости у којима су отпочеле борбе. Међу њима налазио се и студент Београдског универзитета Богдан Капелан, који је врло брзо стекао симпатије драгачевских бораца.

Политички рад у народу био је широк и обухватао је све крајеве Драгачева. Партијски рад спровођен је уз пуно ангажовање среског руководства. Створене су партијске ћелије у скоро свим селима среза. По селима су одржавани зборови. Нарочито посећени били су у Тијању, Лучанима и Доњој Краварици. Упоредо с таквим радом распуштане су старе општинске управе.

У организацији и командном саставу драгачевских јединица дошло је до промена. Уместо две, формирана је једна Драгачевска партизанска чета. За командира изабран је Богдан Капелан, студент, а за политичког комесара Милојко Ћирјаковић, земљорадник, стари партијски радник из Вирова. У селу Зеокама чета је положила заклетву и имала је око 100 бораца. Под притиском партизанске војничке и политичке активности на територији среза, жандарми су 8. септембра напуели Гучу. Улазећи у ово среско место, партизани су заробили два петоколонаша, заменика среског начелника и једног службеника, руског белогардејца. Обојица су, као огорчени противници народне борбе, осуђени на смрт и стрељани.

Пловином септембра део Драгачевске чете учествовао је са борцима Ужичког партизанског одреда у борби са Немцима код Вироштака, на путу Ариље — Пожега, где су се Немци појавили камионима. После отшре борбе, Немци су се с губицима повукли у Пожегу. Из Вироштака драгачевски борци отишли су у Овчарску Бању. На дан 15. септембра, са једном десетином Пожешке партизанске чете, напали су жандармеријску станицу у Овчар — Бањи. Жандарми су пружили јак отпор, али су били принуђени да се предаду. Борба је трајала око пола часа. Све њихово оружје и други војни материјал су заплешени.

Највећа борба коју је Драгачевска чета водила од свог формирања била је на Јелици, 16. септембра. Око 300 немачких војника у 17 камиона кренуло је из Чачка за Гучу у намери да поново заузму ово ослобођено место. Испред самог врха планине Јелице, код места званог Караула, где је планински превој којим прелази друм Чачак — Гуча, били су истурени партизанеки положаји у циљу заштите Драгачева од могућног немачког упада из правца Чачка.

Приликом свог покрета из Чачка, ради продора у Драгачево, немачки војници, када су наишли на партизански положај, развили су се у стрелце напустивши камионе у којима су се пребацивали. У стрељачком строју, под заштитом митраљеске ватре, упутили су се према положајима Драгачеваца. Један строј кретао се придржавајући се друма Чачак — Гуча, а други је од места званог Дубоки поток кренуо кроз шуму, с циљем да избије на врх планине и нападне партизански фронт с бока.

Драгачевци су пустили непријатеља да им приђе на блиско одстојање. Кад се непријатељ приближио борбеном строју партизана, засут је убитачном ватром из митраљеза и пушака, и бомбама. Међу првима пао је командант немачке колоне и подофицири, које су партизани првенствено гађали. Ватра је збунила непријатеља и поколебала га. Он се повукао. Потом је двапут јуришао, али је оба пута био одбијен. При јуришима имао је знатних губитака. Борба је почела у подне и трајала је до пред само вече.

Немци су у овој операцији употребили и артилерију, која је наставила да туче партизанске положаје и пошто се пешадија повукла у Чачак. Немци су у овој операцији имали више мртвих и рањених, али тачан број није могао да се утврди, с обзиром да су све мртве и рањене односили са положаја. На месту борбе остале

су локве крви, по чему је закључено да је непријатељ имао знатне губитке. Сматра се да је убијено и рањено око двадесет Немаца. Драгачевски партизани одбранили су Драгачево од дотле најјачег напада на његову слободну територију и стекли велики углед код народа. За време борбе народ Драгачева спонтано је помагао борцима на све могуће начине. На положај долазили су људи и жене и војницима доносили потребне ствари, муницију, храну и воду. То је била слика народног расположења према борби са окупатором. Борци су јачали самопоуздање народа. Маса људи, нарочито млађих, добровољно се јављала у партизане.

\
I
> I
I I
I)
[^

,

1

Пет партизанских чета среза љубићког у акцији

Чим су формиране партизанске чете у срезу љубићком, започете су и акције против окупатора и домаћих издајника. Међу домаћим издајницима нашли су се неки стари председници општина, полицијски апарат, чланови Љотићеве фашистичке организације „Збор" и реакционарни појединци који су стављали своје личне интересе изнад општих. Стога су прве акције и биле уперене против домаћих непријатеља народа. Они су похватани и осуђени на смрт. Међу њима били су љотићевац Борисав Басиљевић, из Бреснице. Борисав Миловановић, из Доње Горевнице, и Будимир Лазаревић, из Мрчајеваца, који је пријављивао партизане Немцима.

Извођење диверзија почело је врло рано благодарећи великој количини авионских бомби које су се налазиле на ратном аеродрому старе југословенске војске, у близини Прељине. Бомбе су биле енглеског порекла и тежиле су од 50 до 250 килограма. Не знајући за ово слагалиште у првим данима окупације, Немци нису одмах транспортовали ратни материјал са аеродрома. То је искористила партијска организација среза љубићког и организовала преношење бомби у складишта по шумама на околним брдима. Бомбе су превожене ноћу колима, а многи сељаци носили су их на раменима. Упаљачи на овим бомбама коришћени су за изазивање експлозије помоћу трзаја жицом.

Могућност за извршавање диверзија овим бомбама, знатно је допринела оперативности љубићких чета, а и суседних, Трнавске и Таковске, којима су бомбе достављане. Оне су упућиване и суседним одредима, Шумадијском и Крагујевачком. Овим бомбама минирани су мостови на комуникацијама Краљево — Крагујевац, Горњи Милановац — Крагујевац, Горњи Милановац — Рудник, и другим.

Почетак устаничког покрета карактерише извештај среског начелника среза љубићког од 25. јула 1941. године, у коме се, поред осталог, наводи: „Јавна безбедност у срезу не може се рећи да је повољна услед многих грађана који се налазе по шумама у бекству. Услед рације на комунисте од стране немачких и наших власти, грађани су се поплашили и у шуму склонили. 19. јула текуће године око 19 часова жандармеријска патрола из Чачка, у величини 5 жандарма, на бановинском путу у Горњој Горевници, сусрела се са једном наоружаном бандом од 30 до 40 лица у сељачком оделу и са

истима ступила у борбу. Бандити су успели да се повуку и склоне, којом приликом није ни са једне стране било жртава. Жандарми су препознали само Славка Крупежа, студента агрономије из Ракове, познатог комунисту".

Почетком августа борци Треће партизанске чете напали су жандармеријску станицу у Прељини и запленили две пушке, један пиштољ и нешто муниције.

Половином месеца августа сви борци са територије Љубићког среза положили су заклетву у селу Соколићу. Члан штаба одреда, Радован Јовановић, читао је текст заклетве, а борци су понављали речи за њим. Заклетва коју су они положили, а чији је текст сачуван, гласи: „Ја, син српског народа, заклињем се својом чашћу да у Чачански народноослободилачки партизански одред „Др Драгиша Мишовић" ступам са чврстом одлуком да се борим против фашистичких окупатора и издајника српског народа. Обавезујем се да ћу извршавати наређења и дужности бораца за народна права и слободу. Ми, народни партизани Југославије, латили смо се оружја за немилосрдну борбу против крволочног непријатеља који поробише нашу земљу и истребљују наше народе. У име слободе и правде наших народа заклињемо се да ћемо дисциплиновано, упорно и неустрашиво, не штедећи своју крв и животе, водити борбу до потпуног уништења фашистичког освајача и свих народних издајника".

После заклетве партизани су напали немачку посаду у Брђанима која је обезбеђивала резервоаре бензина уграђене у брду. Немци^С у пружили јак отпор из својих утврђења Партизани нису успели да их савладају. У току те операције партизани су демолирали уређаје на железничкој станици у Брђанима и реквирирали сав новац из станичне благајне.

Неколико дана доцније, 22. августа, миниран је железнички мост на реци Чемерници код Прељине. Мост је миниран авионским бомбама од по сто килограма. Затим је ноћу запаљен дрвени мост на Чемерници на путу Чачак — Крагујевац. Крајем месеца августа Трећа Љубићка чета напала је ложионицу и железничку станицу у ЈБубићу на домаку Чачка. Том приликом заплењено је осам пушака, онеспособљена разна посртојења, демолирани телефонски уређаји и искидане телефонско-телеграфске везе. Са машина у радионици поскидани су каиши и реквириран новац из станичне благајне. Каише са машина партизани су упортебљавали за стављање пенцета на обућу бораца.

Љубићки срез добио је крајем августа и Пету партизанску чету, којој је за командира именован Рајко Танасковић, а за политичког комесара Милош Јовашевић. Ова чета убрзо по формирању извршила је низ акција. Порушила је мост на железничкој прузи у Прислоници у тренутку када је наилазила композиција воза, па се локомотива сурвала у пропуст. Саобраћај је за извесно време био обустављен. Извршено је и више других диверзија на прузи и друму Чачак — Горњи Милановац. И Пета чета, као и остале, снабдевала се оружјем углавном отимајући га од непријатеља.

У љубићком срезу у ово време распуштене су скоро све старе општинске управе, а жандарми су разоружани по свим жандармеријским станицама.

Немци поново објављују рат устаничким селима у околини Чачка

Једна од успелијих акција на територији љубићког спеза извршена је у селу Милићевцима 5. септембра. Борци Прве и Друге љубићке партизанске чете напали су у Милићевцима, у реону простора Чачак — Прањани, на месту званом Прокоп, групу Немаца који су обилазили терен. На камион је пов бачена дефанзивна бомба, која је оштетила мотор, па је митраљеском и пушачном ватром побијена читава посада камиона од десетак војника. Спасео се само један немачки војник који је успео да побегне.

Немци су због овог уништења групе њихових војника применили врло оштре репресалије. Већ сутрадан су две чете дошле у село Милићевце и запалиле кућу Миленка Никшића и куће осталих партизана. Потом су довели артилерију и њом гађали по селу, рушећи зграде и убијајући његове становнике. Неколико бомбардера пола часа је кружило над селом и бацало бомбе. Било је јасно да је немачка команда одлучила да село уништи палећи га, гађајући артилеријом и разорним и запаљивим бомбама из ваздуха.

Немачка команда, поводом напада партизана на немачке војнике у селу Милићевцима и њихове погибије, издала је један необичан проглас, умножила га и растурала по селима љубићког и осталих срезова чачанског краја. Овим прогласом Немци су побуњеним селима поново објављивали рат, сматрајући да је капитулација старе југословенске војске обавезивала народ на издају и на покорност.

Текст тога документа немачке команде гласи:

„Од данас па до даље наредбе цео срез љубићки, у односу према окупаторским властима, налази се у изнимном — опсадном стању, а општине љубићка, милићевачка, брђанска, прељинска и мијоковачка у ратном стању”.

Овај проглас о опсадном стању у срезу љубићком и ратном стању између Трећег Рајха и пет сеоских устаничких општина у чачанском округу, немачка команда у Чачку доставила је квислиншким полицијским органима, ради његовог објављивања грађанима. Захваљујући томе, текст овога прогласа је и сачуван у архиви среза љубићког. Ова објава достављена је среским начелницима 9. септембра 1941. године.

Докуменат објаве рата устаничким селима карактеристичан је и по томе што показује фашистичку политику целисходности. Док су у Европи напали низ суверених држава без икакве претходне објаве рата, изненада, ноћу и мучки, дотле побуњеничким селима упућују проглас о објави ратног стања. Значи, требало је једном мером, која се спроводи паралелно са безобзирном и уништавајућом оружаном интервенцијом, вршити притисак на масе

и код њих изазвати страх и спречавати их у помагању устанка, који је узимао све више маха. Али ова тактика Немцима у овом крају, а ни у читавој западној Србији, није помогла. Народ је кренуо за покретачима борбе и постигао нове успехе.

МАЧВАНСКИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД

Прва оружана акција извршена је на Богатић, среско место и центар Мачве

Устанички положај Подриња 1941. године био је посебно тежак. Док су партизански одреди свих осталих округа имали границе своје територије отвореније за маневрисање, дотле су мачвански партизани били чврсто окружени непријатељским посадама и јаким географским границама које су чиниле Дрина и Сава. Одред је са севера, у Срему, и за запада, у Босни, имао Немце и усташе, добро наоружане и инспирисане за обрачун баш са народом подринског краја због његовог херојског учешћа у одбрани земље још у првом светском рату, 1914. и 1915. године. Тада су аустроугарски и немачки непријатељи, ослањајући се баш на Босну и Срем, упадали у Србију и у Подрињу вршили масовна кланња становништва. Те догађаје из прошлог рата виша немачка команда и усташе истицале су, и од војника тражили бескрупулозну безобзирност према становништву које је увек са својом војском непријатељу давало отпор. Наслон на Срем и Босну, заштићен великим рекама, у операцијама злочина вршеним над становништвом Подриња, омогућавао је непријатељу широку концентрацију снага и, у овој фази народноослободилачке борбе, скоро несметано спровођење планова припрема за нападе на Подриње.

Положај овога краја у првим устаничким данима 1941. године био је отежан и масовним приливом избеглица из Босне, Срема, Славоније и Хрватске, које су нашле уточиште у градовима и селима родољубивог Подриња. Међу овим избеглицама било је, поред Срба, и много Јевреја који су, стављени ван закона, бежали испред прогона Немаца и усташа, покушавајући да се скривањем спасу од уништења.

Од свог формирања 15. јула на Бубањи до почетка августа, Мачвански партизански одред окупљао је борце, наоружавао се и пропагирао устаничку борбу у народу. Од формирања, када је имао 15 бораца, углавном комуниста, до почетка августа, одред се повећао на 37 бораца. У то време одред се у својој активности везивао углавном за терен Мачве, па је стога и прва његова акција извршена у овом крају.

За циљ првог напада изабран је Богатић.

План је припреман десетак дана. Шестог августа, секретар Окружног комитета Добросав Радосављевић, после договора са штабом одреда, одржао је састанак са борцима и саопштио им да ће сутрадан, 7. августа, одред напасти непријателске снаге у Богатићу и уништити их.

Одред је подељен у пет група, а свака је имала посебан правац кретања и посебан задатак. Група Мике Митровића одређена је да нападне жандармеријску станицу и разоружа жандарме; група Миленка Самарџића да стреља среског начелника и подначелника, који су осуђени на смрт; група Лале Станковића да заузме порееку управу; група Милана Беловуковића — Деве да заузме затвор и ослободи ухапшенике и група Драгана Срњића да уништи уређаје у пошти. Почетак напада утврђен је за десет часова пре подне. Све установе, узете у обзир за напад, налазиле су се у великој згради среског начелства, што је олакшавало операцију.

У зору 7. августа одред је из логора код Алимпића колибе кренуо у своју прву велику оружану акцију. На једне коњске талиге стављене су све пушке бораца, који су одређени да учествују у нападу, па је оружје прекривено посеченом зеленом кукурузовином. Пошто је тог дана у Богатићу био пазарни дан, то је уношење оружја у Богатић на овај начин било најбоље маскирано. Стотине сеоских кола тог дана долазило је на пијац.

Партизани су се распоредили око кола и кретали се немарно, као да и сами иду на пијац. Долазак непознатих људи у варош није изазивао никакву сумњу, пошто се у то време у Мачви налазило много избеглица склоњених испред усташког терора.

Одред је стигао у Богатић око осам часова. Борце је дочекао Ђуро Губеревић, раније одређен да извиди стање у месту. Он је команданта одреда упознао са ситуацијом. У одређеном тренутку, када је требало да отпочне напад пуцњем у подначелника среза Сергија Котларова, руског белогардејца и огорченог прогонитеља комуниста, констатовано је да се он не налази у својој канцеларији. Отишао је прекопута начелства у посету адвокату Свети Берићу. И ова адвокатска канцеларија је, као и зграда начелства, била на самом тргу у Богатићу. Стога је одлучено да партизан Здравко Шестић убије подначелника у адвокатовој канцеларији. Шестић је ушао код адвоката и тражио подначелника. На питање зашто га тражи, одговорио је да жели да му преда једно писмо. Подначелник Котларов се јавио и затражио писмо. Шестић је у том тренутку извадио из џепа пиштољ и окинуо. Али пиштољ је затајио. Он је окинуо још једанпут, пиштољ није опалио ни овога пута. Налазећи се пред упереним пиштољем, који не пали, Котларов је почео да запомаже, а Шестић се повукао на улицу и потрчао ка друговима. За њим је јурио Котларов и викао да убицу треба ухватити.

Командант Небојша Јерковић тог часа дао је знак за напад. Пала је команда:

— К оружју!

Опаљено је неколико метака, а онда је партизан Благоје Радовановић, схвативши ситуацију кад је видео Шестића и Котларова, међу првима дохватио пушку из кола и опалио на полицијског подначелника.

И остали партизани хитро су купили пушке из кола. Први плотуни испаљени су на прозоре начелства. Онда су групе крену-

ле свака на свој задатак. Напад је био тако добро припремљен да је потпуно изненадио жандарме и све окупаторове сараднике, па му се нико није могао озбиљније супротставити. Жандарми су разоружани, срески начелник Јован Станисављевић је стрељан, поштански уређаји уништени, и отворен затвор, из крга су изишли сви затвореници, њих око стотину на броју. Поред многих напредних људи, у затвору су били и чланови породица комуниста који су били отишли у шуму, блиски рођаци, па и жене.

Када је почела пуцњава, у маси присутног народа на пијаци настала је паника. Помислило се да су усташе прешле из Срема и да су извршиле напад. Међутим, комунисти свих партијских ћелија у Мачви, који су тог дана позвани да дођу у Богатић, одмах су ступили у дејство и обавештавали народ о партизанском нападу на издајнике. Умиривали су људе и заустављали их приликом бекства. И народ се умирио. На згради среског начелства завијорила се црвена застава. Пијац је поново оживео. Мачвански партизани одржали су сврј први велики збор. Говорио је Небојша Јерковић и објаснио за шта се партизани боре. Позвао их је да се прикључе одреду и помажу народноослободилачку борбу.

У току напада на Богатић и на путу за логор, одреду је приступило око 50 нових бораца. Међу њима била су и тројица ухапшеника које су партизани ослободили затвора. То су Милан Ђаковић, земљорадник, доцније командант батаљона у одреду, Јосип Антоловић, радник, доцније генерал-потпуковник Југословенске народне армије, и Рајко Гладовић, истакнути републиканац још од пре рата, погинуо 1941. године.

У овој великој акцији партизани су запленили 17 пушака, нешто бомби и муниције, 20 бицикла и један мотоцикл. Одред није имао жртава. Лакше су рањени партизани Војин Радосављевић и Живко Трнинић.

Цела Мачва већ истог дана знала је за напад на Богатић и за почетак устанка у подринском крају.

Мачвански партизански одред нагло израста у велику јединицу и скоро свакодневно уништава непријатеља

Мачвански партизански одред подуже је припреман за удар на непријатеља. Почео је војнички да дејствује тек у августу. Али од тада, од своје прве акције у Богатићу, он је био као препорођен. Скоро из дана у дан иде из победе у победу. У самом почетку устанка показало се да је снажење једне партизанске јединице могућно само кроз оружану борбу. Уколико је било више акција, утолико је било више бораца и снаге одреда.

Борци Мачванског партизанског одреда, чији је број повећан многим радницима, сељацима и омладинцима, који су се јавили и ступили у његове редове, кренули су после одржаног збора из Богатића на Косовац, огранак планине Цера, код Липолиста, где су се некада налазили магацини старе југословенске војске. Би-

циклима, запленим приликом напада, испред одреда отишла је група партизана на Косовац да припреми логор за борце.

Одред се кретао живим маршем с песмом. Међу борцима владало је огромно одушевљење и поверење у борбу коју су започели. Успут се одреду придружило још десетак нових бораца, тако да је Мачвански партизански одред те вечери имао око сто људи. Повећало се и наоружање. Већ се располагало са 44 пушке, једним пушкомитраљезом, доста војничких ћебади и другом војничком спремом.

Иако у одреду још нису биле формиране чете, он је већ дејствовао као организована целина. Групу бициклиста назвали су сами борци бицикличком четом, а доцније именованог њеног командира, Војина Радосављевића, назвали су Буђони због тога што је постао командант једне лако покретљиве оперативне јединице, а у старој југословенској врсци био и сам коњаник.

Логор Косовац организује се као центар одреда.

Сутрадан, 8. августа, живот у логору протекао је у сређивању, организовању група у које су ступили нови борци, и у упознавању са животом и дисциплином партизана.

Девог августа одред креће у нове акције. Разоружава жандарме, пали општинске архиве, уништава телефонеке линије, пресреће и напада немачке патроле и одржава политичке зборове по селима.

Одред се спушта са Цера у Петковицу, где спаљује општинску архиву и одржава збор. Пред групом од стотину сељака говори командант одреда Небојша Јерковић. Пошто је збор завршен, одред креће ка Прњавору да ликвидира жандармеријску станицу и сараднике окупатора, трговце Живковиће. Обавештени о доласку партизана, жандарми и трговци беже из села. Партизани су деморилари жандармеријску станицу, а трговачку радњу и магацине Живковића отворили и робу поделили народу. Исте ноћи одред долази у Бадовинце, пали општинску архиву, уништава телефонске уређаје, прекида телефонске линије и одржава збор, на коме опет говори командант Јерковић. Жандарми и неколико наоружаних финансиа разоружани су. Из Бадовинаца једна група од десет партизана, са комесаром одреда Миком Митровићем на челу, одлази у правцу Глоговца, Црне Баре и Равња са задатком да у овим меетима униште општинске архиве и нареди општинским управама да обуставе рад. Главнина одреда упућује се у Клење, где 10. августа пали општинску архиву и одржава збор.

У Богатић су поново стигли наоружани жандарми. Упућен је и нови срески начелник. Стога одред 10. августа увече, три дана после првог напада, поново упада у Богатић и разоружава жандарме. Запленио је осам пушака, већа количина бомби и муниције. Срески начелник у овом побуњеничком крају онемогућен је да врши ма какву политичку функцију. Он излази пред одред и изјављује да неће да прими дужност среског начелника, и моли партизане да га узму у заштиту ако буде прогањан. Канцеларије скреског начелства су демолиране и спаљена архива. Радио-апарати, које су окупаторске власти покупиле од грађана у Бо-

гатићу да би их спречиле у слушању савезничких радио-станица, враћени су власницима. Неколико апарата задржано је за одред. Партизани покушавају да похватају познатије сараднике окупатора, али они су већ побегли. Приликом овога напада на Богатић, отворене су трговачке радње окупаторових сарадника Јована и Милана Берића и Воје Павића, као и сајцијска радња немачког шпијуна, једног фолдсдојчера. Роба је подељена народу. Одред је задржао само дуван и мању количину црвеног платна, од кога су прављене заставе.

На згради срееког начелства поново је истакнута црвена застава. Остала је све до улака Немаца у Богатић 15. августа. Заплењен је и камион једног шпекуланта и мања штампарија, у којој су доцније штампане радиовести, билтен, објаве и разни политички материјали Окружног комитета и одреда. Овога пута у Богатићу одреду је пришло десет нових бораца.

После успешно извршене операције у Богатићу, одред се, у војничком строју, упутио са развијеном црвеном заставом у село Глушце. Један део бораца превезен је у Глушце заплењеним камионом.

Одмах по доласку у ово село спаљена је општинска архива, одржан збор и народу подељена роба из трговачке радње белогардејца Петра Охраменка. Збору је присуствовало око 500 људи. Говорио је опет командант Јерковић.

Одред је заноћио на Бубањи. Око бораца окупљала се маса народа из Глушаца и околних села. У току вечери јављено је да долази комесар одреда Мика Митровић, који је на челу групе бораца у Црној Бари, Глјоговцу и Равњу разоружавао жандарме и уништавао општинске архиве. Командант одреда дочекао га је у логору и војнички примио рапорт од комесара Митровића, који му је пришао дисциплиновано, по прописима правила војне службе, стао мирно, поздравио стиснутом песницом, подигнутом у висину десне слепоочнице, и рекао:

— Друже команданте, десетина партизана задатак је извршила и довели смо деведесет нових бораца!

За непун два дана, групи од десет партизана, коју је предводио комесар Митровић, прикључила се маса нових бораца. На месту где је пре непун месец дана формиран одред од петнаест партизана сада је логоровалјо преко 300 људи одушевљених за борбу. Око њих била је окупљена маса народа, приправна да на све начине помаже акције партизана и да подноси жртве у борби која је отпочела.

Са Бубање одред шаље патроле у околна села у циљу уништења општинских архива (Салаш Ноћајски, Мачвански Причиновић, Засавице, Шеварице, Рибари и друга). Милан Беловуковић води патролу у Мачвански Причиновић да разоружа жандарме, али они беже. Иста патрола одлази у Дреновац да ухвати познатог петоколонаша, председника општине Светозара — Бату Дукића, али и он бежи.

Одред се вратио у логор на Косовац 12. августа. Једна десетина упућена је с Војином Радосављевићем на челу у Текериш

са задатком да прикупља оружје и одржи конференцију. Међутим, у селу су се налазили жандарми. Видећи наоружане партизане, они су пуцали кроз прозор једне зграде. И док је Војин Радосављевић ишао средином пута, не слутећи опасност, пао је погођен куршумом у чело. То је било 13. августа.

Погинуо је један од најбољих комуниста и бораца одреда. Истовремено је то била прва жртва мачванских партизана.

Жандарми су потом разоружани.

Одред мења име у Подрински народноослободилачки партизански одред и формира чете

Одред је морао развијати своју војничку организацију. Прилив људства био је велики. Истовремено стављена је на дневни ред и потреба проширивања офанзивних дејстава и на територију Јадра и Поцерине. Политички комесар одреда Мика Митровић био је члан Окружног комитета, а Окружни комитет сматрао је да у насталој ситуацији политички комесар одреда треба да буде организациони секретар Окружног комитета. Све те околности утицале су на потребу брзе реорганизације одреда, која је извршена 13. августа у логору на Косовцу.

Инструктор Покрајинског комитета при Окружном комитету Шапца Миодраг — Миле Ивковић у своме извештају Покрајинском комитету од 14. августа то све констатује и наводи да се ситуација у одреду врло брзо мења, да се догађаји брзо развијају, да су неки председници општина изјавили да ће убудуће поступати само по наредбама команданта одреда. Председник општине у Липолисту упућује све спорове команданту одреда на решавање. Председник општине у Бадовинцима шаље колима брашно и намирнице за одред и тражи да се хитно обавештава шта је све одреду потребно, да би му доставио. Жандармеријске станице су разоружане и општинске управе распуштене. Архиве су спаљене, поготову спискови рантих заробљеника, војних обвезника, а и остали. Инструктор Ивковић тражи од Покрајинског комитета, наводећи да је то захтев партијског чланства из Шапца, да се у одред упути неки друг са већим војничким искуством, у првом реду неко од оних који су ратовали у Шпанији. Одред би могао одмах да окупи и више хиљада бораца кад би имао оружја. Жандарми и Немци не смеју да се далеко удаљују од Шапца. Уколико залазе у села, непрекидно пуцају у кукурузе и у шуме покрај пута.

За брз развој догађаја у округу Шабац и напредовање одреда, његову популарност и омасовљење, карактеристичан је део у писму инструктора Покрајинског комитета Мила Ивковића који гласи: „Писмо које смо вам послали прошли пут већ сутрадан било је неактуелно, јер су се догађаји тако брзо развијали да би требало писати скоро сваки дан. Од акције у Богатићу, о чему смо вам писали, покрет је тако нарастао да скоро не личи на свој почетак. У Богатићу је учествовало 37 људи. Седам дана касније, то јест 13. августа 1941. године, одред броји 360 људи. И то није тачан број, јер сваки дан придолазе у све већем броју. Све жандарме-

ријске станице у округу су разоружане и све општинске управе распуштене. Наиме, у свим општинама спаљене су све књиге и спискови (стоке, ратних заробљеника итд.). Председници и општинске управе су изјавиле да ће убудуће слушати наредбе само командира одреда".

Овим писмом Ивковић је још затражио инструкције у вези са даљим односом са четницима окупљеним око четничке организације Драже Михаиловића, с којима су већ одржали неколико састанака и делимично постигли сарадњу у питању борбе против окупатора.

Дан пре овога извештаја на Косовцу је 13. августа одржан шири састанак коме су присуствовали представници Окружног комитета. Одлучено је да се штаб одреда реорганизује, формира шест чета и именују њихови командири и политички комесари. Исто тако је одлучено да се промени назив одреда. Назив Мачвански одред означава уже подручје подринског краја. Стога је већ на овом састанку донесена одлука о промени назива одреда. Његово ново име је: Подрински народноослободилачки партизански одред, у смислу закључака партијске конференције одржане 12. августа на Косовцу.

Командант одреда остао је и даље Небојша Јерковић, а за заменика команданта одреда изабран је Милан Беловуковић — Дева. За политичког комесара изабран је Душан Остојић, организациони секретар Окружног комитета.

Потом су именовани командири и политички комесари чета. За командира Прве чете именован је дотадашњи комесар одреда Мика Митровић, а за комесара Душан Слијепчевић; за командира Друге чете „Војин Радосављевић" именован је Драган Срњић, а за комесара Војислав Копрић; за командира Треће чете именован је Милан Ђаковић, а за комесара Здравко Шестић; за командира Четврте чете именован је Александар — Лала Станковић, а за комесара Цветин Бркић; за командира Пете чете именован је Глиша Малетић, а за комесара Милорад Петровић — Ујак; и за командира Шесте чете именован је Ђуро Губеринић, а за комесара Никола Влашки.

Одред је добио јрш једну чету. То је била Лешничка партизанска чета, која је формирана 9. августа, после акције у Богатићу. Одлуку о формирању ове чете донела је партијска јединица у Великој Лешници на седници којом је руководила Вера Благојевић, члан Окружног комитета. Она је још раније интензивно радила на припремању устанка у овом крају и окупила је широк круг присталица народноослободилачког покрета, нарочито међу омладином. Командир Лешничке партизанске чете био је Станко Орел, раније подофицир старе југословенске војске на служби у гарди, а политички комесар Слободан Јовановић, студент агрономије.

За командира Друге партизанске чете прво је био именован Војин Радосављевић, и то у време када је учествовао у акцији у Текеришу на Церу, где су га убили жандарми, па је за командира чете накнадно изабран Драган Срњић. За успомену на погинулог командира, чета је добила његово име и звала се: Друга партизанска чета „Војин Радосављевић" Подринског партизанског одреда.

Наоружање одреда било је недовољно. Само прве три чете имале су по један пушкомитраљез, а доста бораца било је без пушака, наоружаних само пиштољима и бомбама. Један пушкомитраљез одред је имао још приликом формирања у јулу, а два је нашао код калуђера, старешине манастира Радовашнице 12. августа, када су почеле оружане акције по Мачви. Штаб одреда преместио се у Петковицу.

Крајем августа Покрајински комитет упутио је у одред шпанског борца Данила Лекића, вероватно на основу захтева инструктора Ивковића. Лекић је у штабу одреда, одмах по доласку, примио дужност политичког комесара одреда заменивши Душана Остојића, док је одлучни и већ искусни Јерковић остао и даље командант.

Јаке непријатељске снаге долазе у Мачву, борба почиње с Немцима

Немци су најодлучније реаговали у Мачви на устанички покрет који се врло брзо ширио. На дан 15. августа стижу у Богатић јачи делови 750. немачког пешадијског пука и утврђују се у згради средњег начелства, од које стварају право утврђење. На врата и прозоре стављају цакове напуњене песком, а по балконима постављају митраљезе и минобацаче. Митраљеска гнезда такође су окружена цаковима са песком. У Богатић је приспео један артиљеријски вод са топовима.

Немци се у то време надају да ће се устанак локализовати борбом жандарма против партизана, иако сматрају да ситуација може „довести до већег оружаног комунистичког устанка“. То је констатовано у поверљивом извештају немачког војног заповедника на Балкану.

Такву „планску“ борбу Немци су отпочели у Мачви трупама из гарнизона у Сремској Митровици, Шапцу и Лозници. У тим гарнизонима, као и осталим у западној Србији и другим крајевима Србије, налазиле су се јединице четири немачке дивизије (704, 714, 717, 718) под командом генерала Бадера. Штабови ових дивизија били су у разним крајевима Србије, док се штаб 718. дивизије налазио у Сарајеву.

Један вод Немаца 14. августа камионом се упутио из Богатића у село Липолист, где је стигао на позив издајника. У логор одреда дојурио је на коњу неки младић из Липолиста и обавестио партизана да је сеоски кмет ишао код Немаца и да их је позвао у село. Заменик команданта одреда Милан Беловуковић хитно је повео две чете у Липолист, Другу и Четврту, с њиховим командирима, Срнићем и Станковићем. Борци су дошли трчећим корацима у Липолист, али су Немци већ били напустили село. Повлачећи се, запалили су црвену заставу, која је била истакнута на општинској згради, а истакли немачку. По свом доласку, партизани су запалили немачку заставу. Усиљеним маршом партизани су се потом упутили ка друму Шабац — Лозница, у село Дуваниште. Пошто су отишли из Липолиста, Немци су се задржали у

Петковици и Змијању. Када су се враћали ка Шапцу, партизани су их сачекали у заседи у Дуваништу и гађали плотунима. Али, камион је пројурио, затим је на путу заостајао и кретао се лево-десно. Група партизана појурила је за њим. После неколико километара нашли су камион крај пута, избушених гума, празан и са локвама крви. Партизани су у камиону нашли и један списак. То су била имена људи из Липолиста које је требало стрељати као сараднике партизана. Тај списак Немцима су предала два члана старе општинске управе из Липолиста. Обадвојица су после тога на Косовцу осуђена на смрт.

Немачки камион на друму је запаљен.

Подрински одред је 18, 19. и 20. августа имао неколико сукоба с Немцима. Враћајући се из Поцерине, у првим часовима поподнева, Пета чета задржала се у Богосавцу, где је један младић обавестио партизана да су Немци камионима кренули из Лознице за Шабац. Овога младића упутио је партизанима шеф железничке сатнице у Дубљу, кога је о томе обавестио један железничар из Лознице. Пета чета имала је 30 бораца наоружаних пушкама и са два пушкомитраљеза. Други пушкомитраљез чета је заробила приликом разоружања жандарма у Волујцу, претходног дана.

Чета је у трку избила на друм између села Слеччевића и Дуваништа. Још сви партизани нису били ни стигли на место заседе, а Немци су наишли на четири камиона. Партизани су пуцали у шоферске кабине, гуме и у војнике. Немце је овај напад збунио. Имали су веће губитке. Неколико бораца истрчало је на друм бацајући бомбе под камионе. Два камиона су се запалила. Преживели Немци заузели су положаје на другој сртани друма и отворили жестоку ватру. Настала је ошрта борба из непосредне близине. У току борбе стигле су у помоћ Петој чети Друга и Четврта, под командом команданта одреда Јерковића, и одмах ступиле у акцију. Борба је трајала до касно у ноћ.

У овим борбама Немци су имали 12 мртвих. Партизани су имали 7 мртвих и 9 рањених. Погинуо је и командир чете Глиша Малетић, као и Миодраг Девичерски, који је учествовао у првој акцији у Богатићу, и други. Рањен је политички комесар чете Милорад Петровић.

Повлачећи се према Шапцу кроз село Слеччевић, Немци су успут запалили неколико кућа и убијали сељаке.

Тога дана група партизана Прве чете са командиром Миком Митровићем стигла је бициклима у Салаш Црнобарски, обавештена да су усташе прешле преко Дрине. Међутим, тамо је била једна јединица Немаца са два топа. Мала група партизана ту није могла да се упусти у борбу с Немцима, који су ускоро кренули за Богатић. Партизани су их пратили. На друму су наишли на другу групу Немаца која се, вероватно, кретала ка Слеччевићу у помоћ немачкој јединици ангажованој у борби с партизанима. Борци чете Мике Митровића убили су и ранили неколико Немаца, па се повукли према Церу.

Лешничка партизанска чета истог дана први пут је ступила у борбу. Чета је добила наређење да контролише прелазе на Дри-

ни и да спречава пролазак Немаца од Лознице ка Шапцу. На Дрини су непрекидно биле страже, а испред Лешнице, према Лозници, такође се даноноћно налазила патрола. Стражари су били и ненаоружани грађани Лешнице, присталице народноослободилачког покрета. Није било оружја, а могле су се формирати још три чете.

Ноћу 19. августа чета је мобилисана због наиласка Немаца. Покидала је све телефонске везе и срушила ћуприју на Јадру. Направљене су барикаде. На један немачки аутомобил пун војника отворена је ватра и бачена бомба. Камион се удаљио остављајући крвав траг за собом. Три немачка војника у току пушкарања искочила су из камиона и успела да побегну ка Дрини, коју су препливали и спасли се бекством у Босну. То је било ватрено крштење ове врло активне партизанске чете, и трећи сукоб за један дан са Немцима у Подрињу.

На дан 20. и 21. августа вођена је оштра борба Подринског партизанског одреда са Немцима у Прњавору. Та борба је забележена и у немачким извештајима, по којима је „убијено 7 комуниста, заробљен 1 српски поручник. Сопствени губици 7 рањених". Ова оштра борба са Немцима у Прњавору вођена је под командом команданта Јерковића.

Немци су тих дана почели да врше масовну одмазду. У Прњавору стрељано је око 140 лица. У истом овом месту у првом светском рату 1914. године аустроугарски непријатељ стрељао је преко 400 лица.

На дан 20. августа 1941. године Немци су довели из Прњавора неколико стотина људи и поделили их у три групе. У првој групи налазило се око 100 младића, а у другој било их је 50. Прву групу су стрељали, а када су приступили стрељању друге групе младића, један сељак је јавио да долазе партизани. Поплашени овим, немачки војници су из Прњавора побегли преко Бадовинаца. Због ове вести Немци су доцније стрељали сељака који их је поплашио и покварио им извршење плана одмазде над младим становницима Прњавора.

У Липолисту су стрељали неколико сељака, запалили више кућа, силовали једну девојчицу од петнаест година. После насиља над њом, Немац ју је избо камом по телу. Не долазећи свести, она је издахнула после три дана.

Окупатор у ово време врши одмазду и над становницима Шапца и Богатића. У Шапцу су 21. августа у саму зору извели из кућа пет људи и довели пет сељака из Богатића. Све су их стрељали, а потом, у току преподнева истог дана, обесили су њихове лешеве о електричне стубове у самом граду и држали их до увече да би овим застрашујућим и варварским примером утицали на становништво, које је масовно помагало народноослободилачку борбу и у њој учествовало.

Једна од најуспешнијих акција одреда у месецу августу био је напад на Мачванску Митровицу. Одред је имао информацију да се у згради општине у Мачванској Митровици налази знатна количина оружја и муниције коју су Немци прикупили по окол-

ним селима. Немачка наредба о предавању оружја садржавала је претњу да ће бити кажњен смрћу сваки онај који буде скривао оружје.

Штаб одреда донео је одлуку о заплени овог оружја. Прво је покушано да се оружје изнесе без борбе. Пошто тај план није успео, јер се у општини нису могли наћи сарадници за такву акцију, командант одреда Јерковић наредио је да се оружје отме борбом. За ту операцију одређене су Трећа, Четврта и Пета чета, под руководством комесара одреда Данила Лекића и заменика команданта одреда Милана Беловуковића. Напад је утврђен за 27. августа увече. Тога дана напад није успео. Пре него што су чете ушле у варошицу, група бораца, који су били у извиђању, наишла је на једну немачку патролу с којом се сукобила. Пушкарање је узбунило Немце и у Мачванској и у Сремској Митровици. Немци су осули ураганску ватру из тешких митраљеза, минобацача и топова на све прилазе варошици. Партизани су се повукли у Ноћајски Салаш. Немци су целе ноћи пуцали и стално се налазили у приправности. У току ноћи Трећу чету одвео је Лекић у Бадовинце на извршење другог задатка, а остало је да напад понове Четврта и Пета чета сутрадан.

Пре него што су чете ступиле у акцију, водник вода Четврте чете Пера Савић, са пиштољем у џепу, отишао је сам у Мачванску Митровицу да испита ситуацију. Он је прошетао кроз варошицу и утврдио у којим се кућама налазе Немци, њихово бројно стање и наоружање. Сазнао је да сви спавају уморни од одбране коју су давали пуцајући претходне ноћи. Савић се вратио без икаквих сметњи у Салаш. На основу његових података одлучено је да се журно изврши препад на Немце док спавају. Чета је у Мачванској Митровици потом без икаквог отпора запленила °РУ*Је. Била је кратка борба. Изненађени, Немци су бежали у Сремску Митровицу. Њихово бежање штитили су артилерија и минобацачи. Сви нису успели да се пребаце у Сремску Митровицу, нити да се скрију. Десетина њих је убијена, а неколико рањено.

На заплењеним запрежним колима извучено је из Мачванске Митровице 260 пушака, неколико сандука муниције, доста војне одеће и обуће и друге војне спреме. Одред у овој акцији није имао ниједног рањеног борца.

Заплењене пушке биле су највећим делом старог типа, француског и аустријског порекла. Ипак, ово наоружање добро је дошло, с обзиром на велики прилив бораца, међу којима је била маса њих без оружја. Војнополитички успех ове акције био је значајнији. Из саме Мачванске Митровице са партизанима одмах је пошло 45 радника, а на путу до Цера придружило им се још 55 бораца из Совљака, Салаша Црнобарског, Салаша Ноћајског, Ноћаја, Раденковића и Бановог Поља. Вест о успешном нападу и великом плену проносила се кроз мачванска села која су на путу за логор, пре него што је одред са пленом у њих стизао, и имала је дубок и радостан одјек.

Главни штаб Југославије похвалио је Подрински партизански одред због ове акције. Похвала је штампана у „Билтену“.

У другој половини августа одред је имао и других мањих акција. Заробио је групу Немаца који су превозили бензин, спречио непријатеља да одвлачи жито одузето од мачванских сељака, а покушано је и паљење понтонског моста на Сави код Сремске Митровице.

Извештај Окружног комитета Шапца од 23. августа 1941. године, упућен Покрајинском комитету, садржи преглед стања борбе и њених резултата, али истиче и политичке проблеме који су настали око питања карактера устанка. У писму се, поред осталог, каже: „Сем политичке линије, ми првих дана нисмо знали ништа. Тако су нам се и искрале извесне грешке у практичном спровођењу те исте линије. Затим слабост која још није ликвидирана, то је што одред нема довољно чврсте везе са Окружним комитетом. Ми смо имали доста муке док смо другове убедили у то да се ми не налазимо у фази пролетерске револуције . . . Ваша предвиђања, а наша наслуђивања, остварују се. Непријатељ, разбијен и збуњен нашим брзим акцијама, почиње да се прибира и да напада. Већ више пута наши су имали сукобе с Немцима . . . Уништено је неколико њихових камиона са војницима, кад су полазили да се свете селу. Иначе, почели су да пале куће по селима и да из митраљеза бију све по селу. У самом Шапцу, у четвртак 21. овог месеца, стрељано је 10 лица, засад без икакве мотивације. Међу стрељанима је и др Тирић. Остали су 5 сељака, које су они негде ухватили, затим један Јеврејин и остало неки бивши марксисти. Стрељање је примљено различито: Шабац је достојанствено и демонстративно примио овај акт. Град је био као мртав цео дан. Убијали су их по улицама и тако остављали до подне, а онда их обесили по бандерама где су висили до увече . . . У Шапцу је још увек опсадно стање. Сад су војне предострожности појачане. Поред сечења кукуруза и шума у кругу три километра око Шапца, сад су по периферији укопани тешки митраљези и лаки топови. Сад су дошле извесне формације немачке војске, и то Гестапоа . . .”

Проширивање устанка на Јадар и Поцерину

После реорганизације одреда, штаб настоји да прошири устанак на Јадар и Поцерину. Трећа чета прокрстарила је нека села јадранског среза, попалила општинске архиве, прикупила нешто оружја и примила десетак нових бораца, па се вратила у Мачву.

За акцију у Поцерини штаб одреда упутио је Четврту и Пету чету. У Текеришу и Волујцу разоружани су жандарми.

Један од њих није хтео да преда своју пушку, већ је изјавио да жели да ступи у партизане. У Накучанима, где се 19. августа одржавао сеоски сабор, у присуству много света, партизани су запалили општинску архиву.

Попаљене су архиве и у Румској, Криваји, Десићу и другим селима, и сакупљена извесна количина оружја, као и један пушкмитраљез. Број нових бораца се стално повећавао. Људи су ступали у партизане после сваког одржаног збора у овој акцији.

План о омасовљењу одреда у Јадру и Поцерини није подржан с довољно активности. Услови су били далеко бољи него што је била иницијатива на скупљању оружја и бораца. Жеља народа да се бори са окупатором изразила се до те мере, да су у неким местима Поцерине сами мештани на своју руку стварали борбене јединице, наоружавали се и припремали за борбу с Немцима. Тако је у Слатини образована такозвана Самостална партизанска чета. Њен оснивач био је Станко Трифуновић, адвокат, са својим братом. Трифуновић је био под утицајем Партије, његов брат Миодраг Трифуновић, учитељ, симпатисао је такође Комунистичку партију. Командант одреда Јерковић дао им је овлашћење да могу формирати Поцерску партизанску чету у саставу Подринског одреда и да она може неограничено окупљати борце и прерастати у већу војну формацију. Чета у народу није се представљала као партизанска, већ као устаничка, политички била је неодређена, али скоро сви њени борци носили су на капама петокраку звезду. Неколико њих то нису хтели. За политички рад у Поцерској партизанској чети одређен је члан Партије Милош Делић, абацијски радник.

Командир чете био је Миодраг Трифуновић, а политички комесар Бошко Кнежевић, учитељ из Слатине, који је као војни руководиоца Југословенске армије погинуо 9. маја 1945. године у околини Загреба. Борци ове чете били су из Слатине, Варне, Синошевића, Накучана, Заблаћа и Вукошића.

Лозничка чета окупила је углавном раднике из Лознице, а било је и људства из рудника Зајача. Ова чета одржала се до краја борби у Подрињу, и била једна од активнијих. Имала је врло борбен кадар.

У подринском округу постојале су и друге групе које су самостално устанички дејствовале, углавном ослањајући се на штаб Подринског одреда. Оне су створене инспирацијом родољубивог осећања народа. Иницијатори за стварање ових група углавном су били симпатизери Комунистичке партије. Истовремено, то је показивало колико је био потребан војнички и политички рад Подринског одреда и његовог политичког руководства на ширем терену подринског округа. Пошто је овај рад недостајао, и услед утицаја неких друштвених елемената, то су неке од ових самосталних устаничких формација доцније пришле четницима.

УЖИЧКИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД
„ДИМИТРИЈЕ ТУЦОВИЋ“

**Уништење власти старог државног апарата и борба Прве
ужичке партизанске чете са десетоструко јачим
непријатељем на Градини**

Крајем јула и током августа акције свих чета Ужичког партизанског одреда биле су управљене на ликвидирање непријатеља на терену, на забрану рада општинских управа и уништавање општинских архива, ликвидацију жандармеријских станица и вршење диверзантских напада на индустријска предузећа и саобраћајне објекте који су служили непријатељу. Тако је активност одреду била управљена на уништавање свих упоришта на која се непријатељ ослањао.

Ариљска партизанска чета, која је спадала међу активније у ужичком округу у овом периоду, палила је архиве у шест општина ариљског среза и приморала председнике општина да поднесу оставке на своје положаје. Прву акцију Ариљска чета извршила је у селу Радобуђи. Делегација грађана овог села дошла је у логор на Острешу и тражила заштиту од издајничког рада председника њихове општине. Он је Немцима обећао сваку помоћ у борби против партизана, а њихове породице малтретирао је. Породицама је претио да ће попалити куће свих бораца, уколико се не врате из партизана. Осудивши га на смрт, Ариљска чета је 9. августа над овим издајником извршила пресуду. После тога, народ села Радобуђе позван је да изабере нову, народну власт.

У селу Брекову, 14. августа, чета је напала жандармеријску станицу. Ухваћен уочи напада, један жандарм довео је партизане до саме зграде жандармеријске станице. Жандарми нису дали никакав отпор. Било их је осам. Разоружани су и пуштени, с опоменом да више не служе окупатору. Чета је у станици запленила 12 пушака и 8 револвера, као и извесну количину муниције.

Не сачекавши партизански напад, жандарми станице у Мочицима сами су побегли у среско место Ариље, сутрадан по извршеном нападу на станицу у Брекову. Тиме је територија среза била ослобођена наоружаних квислиншких формација.

Око 30 жандарма тих дана извршило је испад из Ариља до села Радобуђе, крећући се лагано и пуцајући лево и десно од пута. Једног сељака су ранили. До сукоба с партизанима није дошло, пошто се чета налазила у другом крају среза.

Рад сеоских општина био је онемогућен забраном рада њиховим управама и спаљивањем архиве, нарочито разних спискова.

У овим првим акцијама бораца Ужичког партизанског одреда, Прва ужичка чета извршила је ноћу између 2. и 3. августа напад на жандармеријску станицу у селу Карану. Борци су покидали телефонске везе Каран — Ужице и Каран — Косјерић, и потребним снагама обезбедили ову акцију од изненадног наилас-

ка непријатеља. Жандарми су дали врло јак отпор. Борба је трајала преко два часа. Добро заштићени у својој станици, жандарми су успели да се одрже.

Наредне ноћи чета је у Севојну уништила општинску архиву и постројења на железничкој станици, а у селу Горјанима такође је извршен напад на железничку станицу. Телефонско-телеграфске везе између Ужица и Пожеге су покидане.

Приликом покушаја ликвидирања једног љотићевца у селу Пониковица погинуо је командир чете Вито Пантовић, металски радник. Чета је извела још неколико акција из логора на Татинцу, покушавајући, поред осталог, и да минира један тунел између Ужица и Мокре Горе.

Акције Друге ужичке чете на територији ужичког среза вршене су пошто се чета поделила у две групе. Једна група, којом је руководио Вукола Дабић, приликом покушаја разоружавања жандарма у станици Заглавак, наишла је на њихов огорчен отпор. Жандарми су се били добро утврдили. Друга група, под руководством Воје Бојовића, извршила је напад на жандарме у њиховој станици у Збојштици.

Општинске власти су у свима местима територије ужичког среза обуставиле рад по захтеву партизана, а у неким су попаљене архиве.

У Ужицу је 9. августа организован напад на једног полицијског писара, озлоглашеног народног непријатеља, и једног од најактивнијих учесника у гоњењу партизана. На извршење овог задатка упућени су Радомир Совровић, Јеврем Поповић, Гојко Спасојевић и Михаило Златановић. Бачене бомбе на прозоре стана овог издајника, који се био утврдио, пале су на земљу и експлодирале, ранивши Совровића и Златановића. Радомир Совровић је том приликом ухваћен. Мучен, осуђен је на смрт. Али је, уочи самог извршења смртне пресуде, ослобођен у затвору приликом пада Ужица у партизанске руке.

Борци Рачанске чете, који су логоровали на Тари, напали су ноћу између 7. и 8. августа граничну караулу у Бесеровини. Људство ове карауле је разоружано. У борби погинуо је командир карауле, док је један граничар био рањен.

У неким општинама рачанског среза попаљене су општинске архиве, а свим општинским управама забрањен је рад. Током акција чета је повећала своје наоружање.

У току боравка Пожешке чете у логору, који се налазио у шуми Благаја, нехотично је почетком августа погинуо приликом обиласка страже заменик командира чете Радомир Станић. Чета је потом преместила логор дубље у шуму, према селу Сврачкову. Испадајући из логора, чета је извршила више акција. Попалила је општинске архиве у Годовику, Рогама и Горобиљу, и минирала авионском бомбом железнички тунел код села Расне. Приликом извођења ове акције, партизани су разоружали жандарме који су чували тунел. Експлозија бомбе изазвана је у самом тунелу, али она није учинила већу штету. Реагујући на ову акцију, Немци су убили воденичара Милоша Млађеновића, који је био члан Парти-

је и учествовао у овој акцији, као и једног омладинца. Њихове лешеве Немци су обесили у Висибаби, крај Пожеге. Чета је рушила железничку пругу на линији ка Ужицу и демолирала железничку станицу Јелендо. У Јелендолу запалила је и општинску архиву.

Крајем јула и у првој половини августа на осталим деловима територије ужичког округа било је такође акција.

Тих дана Окружни комитет Ужица и команда одреда штампали су летак који је народу ужичког округа објављивао борбу поведену против старих општинских управа пошто су се ставиле у службу окупатора. У летку се каже: „Ко настави рад у општини, биће оптужен као издајник свог народа“.

У другој половини августа Ужички партизански одред предузима живљу активност. Она је започета нешто касније него код неких других одреда у Србији. На то је утицала, поред осталог, и некомплетност команде одреда. Све послове вршио је сам комесар одреда Милинко Кушић уз помоћ Окружног комитета. Петар Стамболић, предвиђен за команданта одреда, задржан је у Поморављу ради организовања устанка, док је заменик команданта смењен због неуспеха у једној акцији.

Окружни комитет Ужица констатовао је да је штаб одреда непотпун, што је ометало и равномерније предузимање операција, као и да су неке акције извршене са мање успеха, што је често зависило од недовољне снажљивости командног састава. Стога је Окружни комитет са командом одреда предузео многостране мере за активисање одреда и његово оперативно оспособљавање. То је допринело да акције јединица одреда у другој половини августа даду далеко веће резултате.

Први сукоб снага Ужичког партизанског одреда са немачким непријатељем одиграо се 18. августа на Градини, код села Злакусе, око 15 километара источно од Ужица.

Прва ужичка партизанска чета имала је логор на Градини, где је прешла из Татинца. Ту је живела организованим војничким животом и одатле је полазила у акције. Чета је окупљала нове борце. Половином августа у њој су се налазила 42 партизана.

На дан 17. августа партизани су одржали збор у оближњем селу Злакуси. Зборови су готово свакодневно одржавани. На овим зборовима народ је обавештаван о започетој борби, о устанку на територији читаве Србије и других југословенских земаља, о општој политичкој ситуацији и патриотској дужности грађана да помажу ову борбу. Ужички сељаци су са поверењем примали партизани и помагали их.

Дос је у Злакуси одржаван збор, издајник из села Кравци, Милија Радовић, обавестио је у Ужицу немачку команду да се на Градини налази логор партизана и да их има неколико десетина

Немци су били немоћни да предузму ма какве мере којима би спречили диверзије и сав активни рад партизана у ужичком округу. Стога су издаји сељака из Кравца посветили велику пажњу. Ангажовали су значајне војничке снаге из Ужица с намером да логор на Градини униште.

Пред вече 17. августа део немачког батаљона 724. пука, око 40 Албанаца фашиста и група жандарма, укупно око 80 непријатељских војника, подељених у пет потерних одељења, напустили су Ужице и у току вечери и ноћи опколили брдо Градину. Сутрадан, у недељу 18. августа, око шест часова изјутра, отпочели су напад. То је било у тренутку када је логору прилазио Милан Мијалковић — Чича, инструктор Покрајинског комитета Србије, и другарица Олга Ђуровић, партијски радник из Ужица. Наишавши на Мијалковића и Олгу Ђуровић, непријатељ је захтевао да се предаду. Они су то одбили и бацили бомбу на непријатељски строј који је већ окруживао Градину. Непријатељски војници су на њих пустили рафале из митраљеза и побили их. Тако је првих дана устанка пао један од организатора устанка у ужичком и чачанском крају, инструктор Покрајинског комитета, професор Мијалковић.

Захваљујући околности што су ова два партијска радника наишла у тренутку припремања јуриша на борце Прве ужичке чете, борци су алармирани и избегнуто је потпуно стезање обруча и уништење чете.

Борци су прихватили борбу са далеко надмоћнијим противником. Комесар чете Влада Росић издао је наређење чети да се подели у два вода и да се повлачи у правцу гребена Градине, па да се пробија кроз обруч. Командир чете Слободан Секулић случајно се тог јутра са двојцом бораца нашао ван непријатељског окружења, пошто је одлазио на један удаљенији извор због воде.

Чета је од наоружања имала само пушке и извесну количину бомби. Пушкомитраљез је претходног дана однео из логора Александра Дејовић на оправку.

Развила се неравномерна, али оштра борба. Немци, Албанци и жандарми су са коса, које су запосели, гађали јаком ватром из пушака и аутоматских оруђа. Иако међу партизанима многи нису били служили војску, снашли су се у овој борби и одговарали жестоком ватром, са пуно присебности и одлучности. Командир Секулић није оставио чету. Успео је да се пробије до ње и да узме команду. Борбом је руководио вешто и хладнокрвно. Командовао је јуриш на један део обруча, и то је непријатеља збунило. Партизански водови успели су да се пребаце преко гребена Градине у правцу села Дрежника и да се извуку из обруча. Непријатељ је имао повољнији положај и био надмоћнији у људству и оружју. Партизани су, гађајући, увек тражили за циљ живу снагу противника, док су непријатељи често насумице пуцали скривени из својих заклона или с намером да код партизана изазову панику, да их деморалишу и натерају на предају. Борба је трајала од 6 до 12 часова.

У овом сукобу Немци и њихови помагачи имали су једног погинулог. Погинуо је један Албанац. Партизани су имали 6 мртвих и 3 рањена. У борби изгинули су: инструктор Покрајинског комитета за Србију Милан Мијалковић — Чича, инжењер Исидор Барух, кројачки радник Љубиша Веснић, обућарски радник Раде

Стефановић, Милорад Перишић и учитељица Огла Ђуровић, а рањени су Раде Млађеновић, Веселин Петровић и Радосав Богичевић.

Непријатељ је из Ужица био довукао и артилерију, којом је са друма Ужице — Пожега дуго тукао логор на Градини. Артилерија је гађала све до пет часова по подне, иако су партизани већ давно пре тога успели да оду на други терен. Командир Секулић после борбе на Градини рекао је младим борцима:

— Кад се ви борите овако, необучени и вгђином млади, шта би било да сте икxусни војници и да имате оружја колико непријатељ! Са таквим људима морамо победити!

Претрпевши пораз у сукобу с партизанима на Градини, огорчени што нису уништили партизанску јединицу која је оперисала по околини Ужица пред носом њиховог гарнизона, Немци су у селу Злакуси и Дрежнику убили 23 таоца, а њихове лешеве повешали поред пута Ужице — Пожега у циљу застрашивања становништва.

Том приликом запалили су око 40 кућа.

Овај сукоб с Немцима имао је дубок одјек у читавом ужичком крају. Код народа се подизала вера у своје борбене снаге.

Прва ужичка чета, пошто се пробила из заокружења, поделила се у две колоне, крећући се са рањеницима. Једна колона преко Златибора отишла је у логор Златиборске чете, а друга на зборно место код Заглавка, где се доцније поново окупила цела чета.

Поводом ове борбе Ужички партизански одред упутио је проглас народу ужичког краја у коме се, поред осталог, каже: „Осамнаести август остаће у сећању сваком Ужичанину као дан прве победе ужичких партизана над немачким крволоцима . . . Куцнуо је час кад сви треба да станемо раме уз раме у борби против немачких фашистичких зликоваца и петоколонашких изрода”.

Напад на Ариље, борба код Вироштаци и операције ужичких бораца у другој половини августа

После активних дејстава Ариљске партизанске чете у циљу разбијања квислиншког апарата по општинама и разоружавања жандармеријских станица, направљен је план о нападу на Ариље, седиште ариљског среза.

Напад је одређен за петак 22. августа, када је у Ариљу пазарни дан. Измешане са групама сељака, који долазе у варошицу на пијац, групе бораца су према утврђеном распореду улазиле у варошицу без пушака. Собом су носили скривене бомбе и пиштоље. Пушке и пушкомитраљезе у град су довлачили на колима сељака који су долазили на пијац из партизанских села. Већа група бораца Ариљске чете имала је задатак да се у тренутку напада спусти у стрелачком строју у варошицу са косе виса Вигошта. Потребна обезбеђења извршена су на путу Ариље — Ивањица и Ари-

ље — Пожега, код Вироштака, у циљу осигурања напада од евентуалне интервенције непријатеља из суседних гарнизона.

По подне, када су се сељаци већ враћали кућама, борци који су били у Ариљу ступили су у акцију. Жандарми су на основу извесних околности протумачили да се нешто припрема, па су били опрезни и налазили су се на окупу. Кад су нападнути, они су прво из зграде жандармеријске станице давали отпор, а потом су се пребацили у црквену порту и као заклон користили камену ограду око црквеног дворишта. Напад стрељачког строја, који се у Ариљу спустио преко Вигошта, био је оштар

Жандармима је било јасно да немају другог излаза до, или да се предаду, или да изгину. И они су се одлучили на предају. Два жандарма већ су била мртва, а седам их је рањено.

Партизани су изгубили два борца. Погинули су Бошко Савовић, из Радобуђе, и Раде Топаловић, са Вигоште.

Партизани су разоружали жандарме који су се предали, затим спалили среску и општинску архиву, демолирали телеграфско-телефонске уређаје, и повукли се. Комесар чете Стево Чоловић одржао је заробљеним жандармиа говор, позивајући их да више не служе непријатељу. Жандарми су потом пуштени.

Сутрадан су Немци дошли у Ариље на 20 моторних возила пуних војника. Вршили су увиђај напада и пред вече се повукли ка Пожеги. Квислиншке власти биле су разјурене, а Немаца није било. Ариље је остало без икаквих власти.

Борци Ариљске партизанске чете извршили су потом напад на рудник антимона Лису, код Ивањице. Очекивало се да ће Немци упутити из Пожеге потерна одељења после напада на Ариље и с обзиром на важност рудника за окупаторову ратну привреду. Постојала су врло строга наређења више немачке команде да се овом руднику на сваки начин обезбеди несметан рад. Стога је у теснацу Вироштак, на путу Пожега — Ивањица, у близини Ариља, направљена заеда, у којој су учествовали борци Пожешке, Ариљске, и делови Драгачевске партизанске чете. Немци су наишли два дана доцније него што се очекивало. У колони с Немцима били су и жандарми. Кретали су се камионима. Када су дубље ушли у теснац Вироштак, којим протиче Моравица, партизани су на непријатеља извршили напад. Немци су били збуњени и изненађени јаком ватром. Они у први мах нису могли да се снађу. Наетојали су да се спасу бежећи из камиона и скривајући се око реке. Нису могли ни да пруже ники значајнији отпор. Немачка колона је потпуно разбијена. Непријатељ се брзо повукао. Имао је два мртва и једног рањеног. Бежећи, успут је запалио једну сеоску кућу, а њеног власника повео собом. Овај сукоб био је 13. септембра.

Команда Ужичког партизанског одреда очекивала је да ће Немци после овог пораза код Вироштака поновити напад с повећаним снагама. Стога су партизани позвали људе из околних села. Скупило се неколико стотина сељака спремних да се, заједно с партизанским борцима упусте у даље борбе против Немаца и

да спрече њихове упаде на територију коју су партизани ослободили и држали под својом контролом.

Немци су заиста сутрадан са два тенка, са топовима и десетак камиона напустили Пожегу и кренули ка Ариљу и Ивањици. Али овога пута нису се много удаљавали од града. После пређених неколико километара застали су, па се вратили у Пожегу.

Пораз код Вироштака Немце је приморао да само са већим снагама напуштају гарнизон у Пожеги који су утврдили. Борба код Вироштака имала је дубоког одјека код народа читаве околине, што је утицало и на ступање нових бораца у Пожешку и Ариљску партизанску чету, и још више увећало подршку народа овога краја партизанима.

Комесар Ужичког партизанског одреда Милинко Кушић и секретар Окружног комитета Ужица Желимир Ђурић одржали су августа састанак са командом Моравичке партизанске чете на коме је неактивност команде оштро критикована. Кушић и Ђурић потом су одржали састанак са борцима чете. После упознавања са ситуацијом и развојем устанка у Србији и у другим крајевима Југославије, борцима чете постављени су одређени задаци: разоружавање жандармеријских станица, укидање рада старих општинских власти, паљење архива и развијање политичке активности у народу. Примајући постављене задатке, борци су подељени у две групе. Једна је, под руководством Мата Ујевића, запалила општинску архиву у Придворици, а онда, ноћу, између 16. и 17. августа, извршила напад на жандармеријску станицу у Девићима. Жандарми су се предали без борбе. Партизани су том приликом запленили 12 пушака, 4 пиштоља и два сандука муниције. После тога ова група спалила је архиву у Вионици.

Друга група, под руководством Венијамина Маринковића, упутила се у Средњу Реку да уништи општинску архиву. У овом месту, после извршене операције, састала се са првом групом. Цела чета потом се упутила у Братљево у циљу напада на жандармеријску станицу. Међутим, жандарми су већ били побегли у Ивањицу. Пошто су дознали за активност партизана на територији моравичког среза, и жандарми из станице у Кушићима такође су кренули у Ивањицу. Партизани су одлучили да хи сачекају да би их разоружали и дошли до новог наоружања. Они су у томе и успели. Жандарми су се предали без борбе. Заплењено је 20 пушака, један пушкомитраљез, 2 радио-апарата, 15 бомби и два сандука муниције. Код ових жандарма нађено је и наређење немачке команде из Ивањице у коме се од њих захтева да се енергично супротставе „комунистичким бандитима" и да не смеју дозволити да их комунисти разоружају и да оружје падне у руке „нашем заклетом непријатељу".

На дан 19. августа борци ове чете разоружали су граничне органе на Јавору, где су запленили још 8 пушака. После два дана, чета је уништила општинску архиву у Катићима и одржала збор.

До краја августа на територији моравичког среза биле су уништене све квислиншке власти, а општинске архиве попаљене. Територијом овог краја управљали су партизански борци.

Појешка партизанска чета у другој половини августа извршила је нападе на мостове у Овчарско-кабларској клисури на прузи Пожега — Чачак. У овој операцији узели су учешћа, садејствујући са појешким борцима, и борци Драгачевске партизанске чете. Овај напад извршен је ноћу између 27. и 28. августа. У Овчарској Бањи дошло је до сукоба са жандармима који су се склонили у један тунел одакле су давали отпор.

Борци Појешке чете истовремено палили су општинске архиве на територији својих операција и забранили рад старим органима општинске власти.

Златиборска партизанска чета имала је у ово време, у Камишини, сукоб са жандармима који су покушали да је униште нападом на логор чете. Жандарми су били разбијени. Чета је уништила општинске архиве и забранила рад старим општинским властима. У граничној станици у Драглици заплењено је 12 пушака. Три граничара су том приликом пришла партизанима.

Жандарми свих сеоских жандармерских станица са територије златиборског среза побегли су у Чајетину, где је једино још било квислиншких органа у овом крају. Златиборска чета извршила је напад и на железничку пругу Ужице — Вишеград код станице Јатаре. Саобраћај је био прекинут неколико дана.

Рачанска партизанска чета је ноћу између 18. и 19. августа извршила напад на Бајину Башту. Један део бораца упао је у зграду пореске управе и запленио новац, а други је обезбеђивао напад од могућне интервенције Немаца и жандарма. У пореској управи заплењено је око 670.000 динара.

Полицијски органи из Бајине Баште, обавештени о месту логоровања Рачанске чете, позвали су Немце и Албанце из Ужица. Неколико стотина непријатељских војника извршило је кружни напад на Калуђерске Баре на Тари, где се налазио партизански логор. Обавештени, међутим, о непријатељској акцији, партизани су напустили голор и заузели положаје до којих Немци нису ни долазили.

Чета је осудила на смрт среског начелника из Бајине Баште, који је био иницијатор овог напада на партизански логор. Три омладинца добровољни су се јавили да изврше пресуду у самој Бајиној Башти. Они су то учинили 9. септембра пре подне, наочиглед читавог места.

Чета је извршила још неколико акција против квислиншких органа и дошла до новог наоружања. Њена активност утицала је на повећање броја бораца, тако да их је крајем августа већ око 70 било у чети.

Прве акције Црногорске партизанске чете биле су паљење општинских архива у Маковишту, Годечеву и Сечој Реци. Чета је затим прешла у рачански срез, где је порушила мост на путу Бајина Башта — Ужице, код Дуба.

Током месеца августа чете Ужичког партизанског одреда су, уништењем жандармеријских станица, растурањем старих општинских власти и паљењем општинских архива, потпуно разбиле квислиншки апарат на својој територији. Услед немоћи квислиншких органа интервенисали су у више прилика Немци. У свима сукобима са партизанима, Немци су претрпели поразе. Чете Ужичког партизанског одреда тако су се током августа, низом акција, оспособиле за извршавање још већих борбених задатака. Чете су се средиле као дисциплиноване војничке јединице.

КРАЉЕВАЧКИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД „ЈОВАН КУРСУЛА“

Прве оружане акције Краљевачког партизанског одреда; формирање штаба и чета одреда

Прва већа акција Краљевачког партизанског одреда била је ноћу између 23. и 24. августа. Прецизно је израђен план о рушењу железничког и колског моста на Западној Морави, на путу Краљево — Крагујевац, код места званог Камиџора.

У акцији рушења овог моста учествовало је 28 бораца с командантом Павлом Јакшићем и политичким комесаром одреда Миром Драгишићем на челу. Поред бораца из гочке групе, ту су били и припадници група из Рибнице, Ратине и Сирче.

Посада од 13 жандарма, који су чували мост, брзо је разоружана. Авионска бомба за дизање моста у ваздух није се могла користити, пошто су штагшни били оквашени. Стога су мостови посути бензином и запаљени. На тај начин они нису сасвим уништени. Били су само онеспособљени за употребу за извесно време. У току саме акције, из Краљева је стигла једна немачка патрола, с којом су се партизани сукобили. У борби је убијен један Немац, партизани нису имали губитака. У овој акцији заплешено је 11 пушака.

Краљевачки борци извршили су исте ноћи напад и на мост преко Ибра на железничкој прузи узаног колосека Краљево — Крушевац. У акцији је учествовало 13 бораца под командом Владимира Радичевића, адвоката из Краљева. Акција је започета један час пре планираног времена. Погинуо је један борац одреда, Цветан Стојановић, пекар. То је била прва жртва Краљевачког партизанског одреда. После његове погибије, група се повукла. Заплешено је шест пушака.

Ноћу између 24. и 25. августа група бораца одреда одузела је у Драгосињу од деловође општине 12.000 динара, колико је он био покупио од народа на име пореза. Нешто дозније, ноћу између 26. и 27. августа, извршена је акција на имању пољопривредне школе на периферији Краљева. Запаљене су велике количине сена и сламе. Акцију су извели чланови СКОЈ-а са групом омлади-

наца. Пожар је изазвао панику међу Немцима који су били смештени у згради пољопривредне школе.

Уз помоћ краљевачких омладинаца, побегли су из затвора 28. августа, између један и три часа по подне, комунисти Даница Јаснић, професор, и Олга Јовичић — Рита, и члан СКОЈ-а Чедо Касалица, затворени приликом полицијске рације у Краљеву 24 јуна. Истог тог дана једна борбена група са терена, с леве стране Западне Мораве, ликвидирала је полицијског шпијуна, издајника Миленка Бисенића, из села Опленића. Он је, поред осталих недеља, потказао и члана Партије, једног од руководиоца устанка у овом крају, Радојка Терзића.

Тих дана Окружни комитет СКОЈ-а донео је одлуку да се омладинска организација обрачуна са злогласним сарадницима окупатора, жандармеријским капетаном Рајком Терзићем и поручником Драгославом Милићем. За извршење овог задатка била је потребна одважност и изванредна храброст, пошто су се издајници Терзић и Милић, као квислиншки носиоци борбе против народно-ослободилачког покрета, у Краљеву кретати под заштитом агената и жандарма и били врло опрезни. Овога задатка примили су се млади скојевци, радници Милан Личина и Мирко Бајалица. Очекујући погодан моменат за извршење одлуке, они су у граду пуном немачких војника и издајничких органа полиције и жандармерије, са собом су носили револвере.

На дан 7. септембра, пресуду над издајницима Личина и Бајалица извршили су у најпрометнијој улици Краљева. Истовремено, то су били први хици бораца, устаничког покрета у самом окупираном граду. Оба официра пала су погођена са више револверских метака. Милић је био смртно погођен, док је Терзић пренет у болницу тешко рањен. За младим извршиоцима пуцали су немачки војници и жандарми који су се задесили у близини атентата, али скојевци Личина и Бајалица успели су да измакну гоноцима и да се, праћени кишом куршума, спасу препливавши Ибар. Обојица сутрадан били су међу борцима Краљевачког партизанског одреда.

У току месеца јула и августа борци са територије краљевачког округа извршили су више акција. У самом Краљеву скојевци су једног дана поцепали све немачке плакате и уништили путоказе. Другом приликом запалили су квислиншке новине. Паљење новина понављало се више пута. Из круга фабрике вагона у Краљеву група бораца из Чибуковца успела је, уз помоћ радника фабрике вагона, да извуче неколико пушака и један пушкомитраљез. Неколико покушаја изношења оружја није успело. Прекоморавским партизанима ипак је пошло за руком да из фабричког круга изнесу још пет пушака. Радници који су помагали партизанима у извлачењу оружја, такорећи наочиглед Немаца и жандарма, излагали су се највећој опасности, па су ипак ову акцију понављали, како би борце снабдевали оружјем.

Доласком нових бораца, партизанска група на Гочу је нарастала. Али, прелазак краљевачких партизана на акције ишао је

доста успорено, о чему је расправљао и Окружни комитет. Поред слабости у спровођењу чврстих ставова у питању напада на Немце, било је и уздржавања због могућности немачких репресалија. Било је јасно да је у руководству војне формације требало извршити измене, и активност извести на линију устаничке борбе, каква је била у осталим окрузима. Из тих разлога, одред је посећивао и члан Покрајинског комитета Мирко Томић, а, убрзо после тога, Покрајински комитет Србије упутио је у Краљево шпанског борца др Гојка Николиша да буде полигички комесар Краљевачког партизанског одреда. Међутим, пошто је за комесара већ био именован Миро Драгишић, организациони секретар Окружног комитета, др Николиш је именован за члана штаба одреда и санитетског референта. Др Николиш је с тим био сагласан. Доцније, у новембу, он је отишао за референта санитета Врховног штаба.

На дан 23. августа одржано је у селу Горњој Рибници, недалеко од Краљева, партијско саветовање на позив Окружног комитета. Поред чланова Окружног комитета, саветовању су присуствовали др Гојко Николиш и изванредни број комуниста, чији је задатак био да раде на организовању устанка у појединим реонима округа, Сава Вајић, Момчило Дугалић и други. Од командног састава одреда овом саветовању није нико присуствовао.

Учесници у саветовању упознати су са писмом Покрајинског комитета од 6. августа, којим се постављало питање активности Краљевачког одреда. Партијској организацији је замерено неприлагођавање насталој ситуацији, као и на то што није стварала основне партијске организације у граду, по селима своје територије и у партизанским јединицама. Тада је у округу било 90 чланова Партије, од којих је четрнаест било у одреду. Саветовање је осудило недовољну активност одреда и избегавање крупних оружаних акција. Питање одмазде непријатеља над ухапшенима не одлаже се избегавањем оружаних акција, пошто непријатељ већ врши стрељање ухапшених, а многе похапшене активисте и скојевце већ је био пребацио из Краљева у Београд. Неке је стрељао због акција јединица суседних одреда.

Разматрање питања командног састава одреда, чија је слабост констатована, учинило је да се донесе одлука о формирању штаба одреда и организовању чета одреда. Одсуство шире мобилизације људства у одред, чинило је да је борачки састав на Гочу углавном био од комуниста, иако су многи симпатизери Партије, радници, сељаци и омладинци, желели да ступе међу партизанске борце под утицајем опште линије Партије и успеха устаника у осталим крајевима земље.

Неколико дана после партијског саветовања у Горњој Рибници, које је имало изузетан значај за шири и успешнији развој устаничке борбе у округу Краљево, Окружни комитет приступио је спровођењу закључака овог саветовања. На Гочу је већ 27. августа, четири дана после саветовања, формиран штаб одреда. Командант је Павле Јакшић, политички комесар Миро Драгишић, а чланови штаба др Гојко Николиш, санитетски референт одреда,

и Жика Чукулић, интендант. За команданта логора именован је Михаило Грбић, поштански службеник из Београда. За заменика команданта одреда изабран је Владимир Радичевић, адвокат из Краљева, али пошто је он убрзо прешао четницима, то је на његово место изабран Милан Симовић — Зека, командир Прве чете.

Овога дана усвојен и је и назив одреда „Јован Курсула” по борцу из првог српског устанка, родом из села Цветака, које се налази на простору између Краљева и Чачка.

У одреду је било већ око 50 бораца. После формирања штаба и утврђивања назива одреда, борци су положили заклетву. Чин полагања заклетве извршен је на свечан начин у присуству члана Покрајинског комитета Мирка Томића.

На Гочу је тада формирана и Прва чета Краљевачког одреда, која је добила име „Мирко Луковић” по студенту Мирку Луковићу из Краљева, који је погинуо у демонстацијама у Београду 14. децембра 1939. године.

Овај дан био је прелом у војничком животу одреда. Од борбених група и десетина формиране су партизанске чете и све стављене под јединствену команду штаба одреда. Одређени су и командири и политички комесари чета. Командир Прве чете „Мирко Луковић” је Милан Симовић — Зека, а политички комесар Момчило Петровић — Трша (истовремено они су били и заменици команданта и политичког комесара одреда); командир Чибуковачке партизанске чете Миодраг Јевремовић, политички комесар Живојин Јовановић — Кика; командир чете у Драгосињцима је Радован Павловић — Јеврем, политички комесар Раде Вилотијевић, а заменик командира Марко Ђајић — Крцун; командир Прекоморавске чете је Радован Милошевић — Чарапан, радник, комесар Сава Вајић, заменик командира Радојко Терзић и заменик комесара Бора Стефановић. За руковођење партијским радом у одреду одређен је Гвозден Пауновић, организациони секретар Окружног комитета. У јединици формиран је и актив СКОЈ-а. За секретара актива изабран је Душан Влаисављевић, радник фабрике вагона у Краљеву.

После ове реорганизације одреда пренесена је врло жива и широка активност у народ. Одржаване су по селима конференције и зборови, а са комунистима партијски састанци.

Почетком септембра на конференцији у селу Рибници донесена је одлука о формирању партизанске чете у селу Рибници, али ова одлука није реализована.

Тако је Краљевачки партизански одред током септембра имао пет чета са око 300 бораца. Поред ових чета одред је добио и Крушевичку чету (командир Живан Маричић, радник, комесар Момчило Дугалић, радник), са око 100 бораца, од којих је само половина имала оружје. Поред њих у селу Ковачима формиран је самостални вод у јачини од 20 бораца.

Спроведене мере у одреду учиниле су да се створи јединствена команда и да се свима акцијама одреда руководи из јединственог центра, то јест штаба одреда.

Инструктор Мирко Томић упутио је Покрајинском комитету 13. септембра извештај у коме се констатује да су слабости на територији краљевачког округа отклоњене. У свом извештају, поред осталог, инструктор Томић пише: „У Краљеву сам провео 18 дана. Тамо је дефинитивно организација стала на своје ноге. Најбољи доказ су акције које су изведене и које се изводе. Одред је бројно нарастао и сваким даном расте . . . Оно што је почело правилно да се развија у Краљеву, то је да се шири слојеви грађанства повезују за нас и почињу активно да сарађују с нама . . . Оно што недостаје Краљеву, то је мали број сељака који учествују у акцијама, то јест сељаштво још није мобилисано. Међутим, има изгледа да ће се ова страна брзо поправити . . . Надам се да ће у скоро време организација у Краљеву заузети своје одговарајуће место, које јој и припада . . .”

КОПАОНИЧКИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД „ТОДОР МИЛИЋЕВИЋ”

Борбе у Ибарској клисури и напад на рудник Трепча

Борци Копачког партизанског одреда организовали су у свом логору снабдевање и створили везе са упориштима на територији среза студеничког и Косовске Митровице. Својим каналима добијају оружје и муницију. Њима добровољно прилазе нови борци, највише рудари из Трепче. Из рудника Баљевац у одред стиже већа количина муниције, експлозива и хране. Железничари из Краљева, откачили су један вагон са муницијом у Баљевцу, на прузи Косовска Митровица — Краљево. Муниција је истоварена из вагона и превезена запрежним колима сељака на Ушће, а одатле у одред. Светислав Трифуновић 13. септембра доводи петнаест нових бораца. То су све сеоски омладинци. У одреду су се тада налазили претежно зрелији људи. Било је четрнаест учитеља, неколико резервних официра старе југословенске војске, већина њих била је служила војску. Током септембра одред је већ имао око 200 бораца, а у октобру, после ослобођења Рашке, он израста на преко 1.000 бораца.

Борци Копачког одреда су у првом реду вршили нападе на околне руднике, да би зауставили производњу, и диверзије на прузи Косовска Митровица — Краљево, која је била важна комуникација за непријатеља.

Ликвидирали су и неколико жандармеријских станица које су се налазиле дуж железничке пруге у Ибарској клисури. На дан 23. августа разоружали су жандарме код железничке станице у Ушћу, који су обезбеђивали објекте на овом делу пруге. Акцију је извело 20 бораца одреда.

Ноћу између 1. и 2. септембра оштетили су пругу у тунелу између железничких станица Лешак и Лепосавић. Дизањем у ваздух шина порушени су и зидови тунела.

Партизански напад на Трепчу, извршен 8. септембра, представља једну од најтежих акција. Рудник је био изванредно обезбеђен због његове привредне важности. У плану је било рушење помоћне станице, која је обезбеђивала погон жичара. Акција је извршена по кишној и ветровитој ноћи. Постављањем осам мина партизани су минирали два стуба, који су и срушени. При повратку са ове диверзије, партизанска група наишла је на заседу испред села Ораовца, само неколико стотина метара од места извршене акције. Настала је огорчена борба између партизана и наоружаног непријатеља. Погинули су партизани Тодор Милићевић, рудар у руднику Трепча, и још један рудар. Три партизана су заробљена и један рањен.

Напад на рудник имао је огромног одјека у народу. Немачки окупатор појачао је његово обезбеђење.

Псле напада на Трепчу, Немци упућују део својих снага на Копаоник, и одред се повлачи на планину Треску, изнад села Блажева.

Неколико дана доцније извршен је напад на жандармеријску станицу у руднику Кремићи. Борци су разоружали пет жандарма.

Копаонички партизански одред, већ назван „Тодор Милићевић“ по имену палог рудара, између 1. и 2. октобра, напада на рудник Бело Брдо. Напад се врши уз помоћ партијске организације овога рудника, који је обезбеђивало 28 жандарма. У нападу је учествовало 40 партизанских бораца. После једночасовне борбе, партизани су заузели жандармеријску станицу, разоружали жандарме и минирали електричну централу. У току борбе убијен је управник рудника Димитријевић, а ухваћени су комесар полиције у Белом Брду и један службеник, који су били у служби окупатора. Они су јавно осуђени на смрт и погубљени. Заплењено је 28 пушака, знатна количина муниције и велике резерве животних намирница. Сутрадан је у руднику одржан збор, после чега је већи број рудара ступио у одред.

Пошто је приликом овог напада, поред електричне централе, разорено и више других постројења, то је рудник био толико онеспособљен да више није могао продужити рад. За све време рата овај рудник био је затворен. Акцијом на Белом Брду руководио је командант одреда Предраг Вилимоновић са комесаром Душаном Томовићем.

Руководство одреда увело је правило да издајницима суди сам народ. Они су јавно извођени пред народне скупове, који су се изјашњавали о кривици и казни изрицаној издајницима.

До овог појачања акција Копаоничког партизанског одреда „Тодор Милићевић“ дошло је после политичких и војних савета, чији су закључци били достављени штабу одреда.